

ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Пояснювальна записка

до дипломної роботи

магістра політології

на тему:

Геополітичні амбіції Росії 21 століття

Виконав: студент VI курсу, групи ФФІм-21с

спеціальності 052 Політологія

Макар В.Р

Керівник: д.політ.н.

Поліщук М. В.

Рецензент:

Львів - 2021 рік

Зміст

Вступ.....	3
Розділ I. Основні теоретико-методологічні підходи до аналізу геополітичних амбіцій Росії	5
1.1 Еволюція досліджень геополітики.....	5
1.2 . Сучасні підходи до аналізу геополітичних концепцій	12
1.3 Дослідження геополітичних амбіцій в українській політичній науці .	28.
Розділ II. Історичні передумови імперських амбіцій	39
Розділ III. Спроби реформування системи 1980-2000 роки.....	62
Розділ IV. Геополітичні амбіції сучасності.	79
Висновки.....	97
Список використаної літератури та джерел	100

Вступ

Актуальність теми. В умовах війни на Сході України, та окупації Криму 2014 року виникає питання до вищих органів влади як вони не зуміли попередити такий сценарій розвитку подій. У Росії завжди була неприхована мета взяти під контроль Україну.

З моменту розпаду СРСР Росія вважала, що розпад союзу та втрата колишніх територій б'є не тільки по престижу а й по обороні їх держави. Саме тому головним завданням в Кремлі ставили об'єднання "земель руських", та саме це і відбувається у сьогоднішні.

Гострота українського питання визначається й тим, що ситуація в регіоні, тенденції її розвитку, зокрема, можливість вторгнення на Україну зачіпають інтереси не тільки України, але й інтереси сусідів по регіону та міжнародного співтовариства.

Тому вкрай важливим, на мій погляд, є переосмислення сценаріїв розвитку майбутніх подій та попередження повномасштабної війни.

Новизна полягає у дослідженні історіографії та джерел щодо геополітики Росії та її амбіцій, що визначається також відсутністю у вітчизняній літературі історичних праць з досліджуваної тематики.

Об'єктом дослідження є геополітичні амбіції Росії .

Предметом дослідження є особливості формування еволюції та сучасний стан геополітики Росії.

Метою магістерської роботи є дослідити причини дій Росії, їх характер та зовнішні впливи на них.

Для реалізації мети дослідження мною було визначено такі завдання:

- Дослідити основні теоретико-методологічні підходи до аналізу геополітичних амбіцій Росії.

- Розглянути генезу досліджень геополітики.

- Виявити основні тенденції геополітичних амбіцій Росії в українській політичній науці.

- Проаналізувати сучасні підходи до аналізу геополітичних концепцій;

- З'ясувати історичні передумови, та фактори впливу зовнішніх чинників на амбіції геополітики Росії;

- Простежити спроби реформування системи 1980-2000 роки;
- Спрогнозувати сучасні геополітичні амбіції подальший розвиток дій Росії;

Структура роботи. Курсова складається зі змісту, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури. У вступі визначено актуальність, предмет, об'єкт, мету та основні завдання дослідження. Загальний обсяг роботи становить 105 сторінок, з яких власне тексту 100 сторінок.

Розділ I. Основні теоретико-методологічні підходи до аналізу геополітичних амбіцій Росії

1.1 Еволюція досліджень геополітики.

Опісля монголо-татарської навали склалась ситуація в якій домінування Києва як центру земель руських занепало, та поступово цю роль зайняла Москва.

В силу авторитарних тенденцій, парламентаризм на теренах Московського царства не склався, а єдине місце де були спроби зробити республіку (Новгород), пало у боротьбі за першість з Москвою та мусило підкоритись. Ці події напряду впливали як на політичну доктрину (самодержавіє) так і на розвиток суспільних наук. Якщо взяти до порівняння тогочасну Німечинну де кожна окрема земля дбала про розвиток науки на своїй території, то в силах розвитку централізованої влади центрів освіти теж було мало.

Особливий вплив на того часу думку справляла релігія.

На рубежі XV-XVI ст. виникає месіанська пан православна ідея “Москва - Третій Рим”. Ця ідейно-політична думка пов’язана з Російською Православною Церквою, котра спочатку перебувала в підпорядкуванні Константинополя. Після взяття Константинополя турками і падіння Візантійської імперії не залишилося жодної православно незалежної держави, крім Московії. Унаслідок династичного шлюбу дочки Фоми Палсологи Софії та Івана III ініціатором котрого був Папа Римський Павло II, московський князь набуває все більшого авторитету у навколишніх землях. Великий князь став, як би наступником візантійського імператора, котрий вважався главою всього православного світу. У відносинах з сусідніми землями він встановив титул царя всієї Русі.

З кінця XV ст. на печатках Московської держави з'явився візантійський герб двоголовий орел, який комбінувався з колишнім московським гербом - зображенням Георгія Переможця.

Таким чином Москва проголошується Третім Римом - останнім і вічним заступником всього православного світу[11]. Саме користуючись цим правом будуть заявлені права на захист християн на Балканах та інших частинах світу.

До перших мислителів корті понесли ідею систематичного, а не хаотичного завоювання був Юрій Крижанич. Юрій Крижанич, слов'янський просвітитель і громадсько-політичний діяч XVII ст. За словами дослідника Яніна він був першим хто пропагував ідею об'єднання слов'ян, головну роль якій відводив Російській державі.

У 1659 році він приїхав до Москви, звідки був засланий до Тобольська, де провів 15 років і написав значну частину своїх творів, в тому числі знамениту "Політику", в якій виклав власну програму політичного, економічного і духовного відродження Російської держави. Її основним ядром є концепція природокористування та розвитку гірничої справи. В праці вперше були сформульовані положення про роль природних ресурсів в економіці країни і в житті суспільства, принципи їх освоєння і раціонального використання [28].

Серед особливостей, що заважали розвитку Росії на його думку був також фактор закритості держави в торгівлі. Тобто основні морські торгові шляхи були недоступні для російських портів, що породжувало тривалу вікову боротьбу за вихід до морів. Ускладнювалось положення тим, що на

великій російській рівнині проживало дуже мало людей і, в основному, вони жили в сільській місцевості.

Наступна група представлена такими іменами як: Василь Микитович Татищев (1686-1750), Михайло Васильович Ломоносов (1711-1765). Будучи знайомими та ведучи активну переписку вони підкреслювали роль Сибіру в якості основного джерела багатства Росії та її місця в системі оборони. Татищев більше відомий як історик, його 43-тій розділ праці "Истории Российской" називається "О географии вообще и о русской". В ній Татищев прослідковує залежність історичних подій від географічних і природних умов. Ломоносов продовжив тенденцію, введenu Татищевим щодо політичної географії. У сфері політичної географії Ломоносов дослідив практично всі складові національної сили, звернувши увагу на залежність росту промисловості від природних і трудових ресурсів країни.

Наступним часовим поясом представлені імена таких російських вчених-дослідників Росії XIX-XX ст. як: Костянтин Іванович Арсенєв (1789-1865), Дмитро Петрович Журавський (1810-1856), Андрій Парфенович Заблоцький-Десятовський (1808-1881), Петро Петрович Семенов-Тян-Шанський (1827-1914) та інші.

За словами філософа і богослова В. В. Зінківського після Великої Французької революції і війни 1812 р. в Росії почалося переосмислення її взаємин з Європою. Ці дві події він вважав головною причиною виникнення західництва і слов'янофільства - двох протиставних течій російської думки [11,147]. Різка боротьба між двома таборами почалася з 1840-х років.

До крила західників входили переважно петербуржці: А. І. Герцен, К. Д. Кавелін та інші. Слов'янофіли - рух патріотичний, представлений переважно в Москві. Серед них виділялися А. С. Хомяков, брати П і І. Кірієвські та інші.

Західники вважали, що розвиток Росії необхідно розглядати в контексті розвитку загальнолюдської цивілізації, передовим кордоном якої є Західна Європа, де найбільш повно і успішно здійснюються принципи прогресу і свободи.

У свою чергу слов'янофіли насамперед виключали наявність загальнолюдського розвитку і визнавали самобутність життя кожного народу або спільноти близьких народів. Вони вважали, що реформи Петра I завдали удару по російській самобутності. У Росії, згідно слов'янофілів, власний шлях розвитку, що не потребує інтеграції в європейську систему.

З сучасної точки зору можна сказати, що слов'янофіли виходили з патріархального ладу життя, керувалися утопічними, відірваними від російської реальності уявленнями і мало уваги приділяли соціальному та економічному розвитку Росії, а західники недостатньо усвідомлювали національно-державні інтереси і особливості народів Росії, без урахування яких країна не могла успішно модернізуватися.

Перші ґрунтовні роботи по аналізу ролі земель у безпеці та політиці представив Петро Петрович Семенов-Тян-Шанський. Він виділив три історичних системи геополітичного контролю над простором:

Кільцеподібна - коли державні кордони утворювали “Кільце”, тим самим контролюючи внутрішній морський простір.

Точкова: європейці застосовували її з початку епохи Великих географічних відкриттів. Першість в цьому належала англійцям вже з ХІХ ст. з їх колоніальними захопленнями: форпости (порти, військові бази) побудовані в стратегічно значимих місцях [15,23].

Континентальна. Панівна держава утримує континентальну територію “від моря до моря”. Тут безперечними лідерами були Росія і США. Але Семенов-Тянь-Шанський вказав і на її вразливість: це розтягнутість території і різниця між розвиненим центром і периферією (часто нагадує колонію). Шляхів освоєння простору, на думку вченого, два: впровадження і завоювання.

Вже опісля Жовтневої революції, розгрому білих сил та утвердження більшовицької влади значна частина колишніх дворян емігрувала, започаткувавши нову течію під назвою євразійство.

Євразійство - це ідейно-філософський рух, який виник у колі перших російських емігрантів на початку 1920-х років і існував до початку Другої світової війни.

До представників течії можна віднести імена: Н. С. Трубецький (1890-1938), П. М. Савицький (1895-1968), Г. В. Флоровський (1893-1979), П. П. Сувчинський (1892-1985), І. А. Льїн (1882-1954) та інші.

Основна геополітична теза євразійців: Росія - унікальна країна, не подібна на Європу і має велику спорідненість з Азією. Росія - це не Європа і не Азія, а окремий, своєрідний, цілісний і органічний світ.

Євразійці виступали проти панславізму, кажучи, що він був створений ідейниками російської великодержавності за подобою пангерманізму. Вони підтримали формулу Леонтьєва: слов'янство є, славізму немає.

Тип культури який історично складався в Євразії Л. І. Гумільов назвав скіфсько-сибірським степовим стилем.

Таким чином, в роботах євразійців наголошується те, що азіатський фактор грав більшу роль, ніж слов'янський, в формуванні державності, і російської культури.

Радянський період

В радянській науково-політичній думці геополітика була нерозривно пов'язана з націонал-соціалістичною ідеологією, що панувала в Німеччині з 1933 по 1945 рр. Описати відношення до тої науки можна словами “ фашистская лженаука, стремящаяся обосновать при помощи географических факторов империалистическую политику экспансии и грабежа [19,82]. ”

Така точка зору була сформована у 1930-х роках та діяла аж до розвалу радянського союзу.

Ідея теорія перманентної революції висунута Л. Троцьким, практиком і теоретиком марксизму. Дана теорія була відображенням західних геополітичних концепцій, оскільки вони в основу формування зовнішньої політики вкладали теорії засновані на силі і експансії.

Тим не менш можна виділити основні схожі моменти:

- простір належить людині і має служити його інтересам та інтересам соціальних інститутів, їм створених. При цьому в марксизмі простір покликаний забезпечувати інтереси основного класу суспільства (пролетаріату), в

геополітиці - інтереси національної держави як організованої сили всього народу, що проживає на певній території;

- запаси всіх видів ресурсів обмежені, тому боротьба неминуча (в геополітиці - між державами, в марксизмі - між класами);

- людина, суспільство, держава керують своїм майбутнім. Якщо воно не складається відповідно до прогнозів, то тут завжди знаходиться раціональне пояснення. Звідси вороже ставлення до релігії і в марксизмі, і в геополітиці [18,145].

Причинами відмови від визнання геополітики в СРСР була та обставина, що оголошене будівництво соціалізму вимагало припинення експансіоністської зовнішньої політики і зосередження на внутрішніх перетвореннях - індустріалізації і колективізації, що в свою чергу вимагало відродження патріотизму. Проте це не завадило СРСР створити ряд країн сателітів у Східній та згодом утворити Варшавський блок.

У радянський період відновлення робіт по геополітиці розпочались у 1970-ті роки. Проте це були одинарні праці, низької якості, та оформлені в дусі “поганих капіталістів та їх експансії [25]”. Проблема полягала в тому, що марксизм-ленінізм, будучи універсальною ідеологією, самотійно давав відповіді на всі питання буття, а геополітика занадто міцно асоціювалася в радянській свідомості з іменами К.Хаусхофера, та інш. і тим статусом який вона здобула за часів нацистської Німеччини.

Новий напрямок був розпочатий з розпадом СРСР та ознаменувався описом або формуванням на основі поєднання основних положень традиційної геополітики (за

основу взяті роботи А.Мехена, Х.Макіндера, Н.Спайкмена, К.Хаусхофера і ін.) та положень євразійства (праці Н. С. Трубецького, П. М. Савицького).

Розпад СРСР почав описуватись як національна трагедія та ряд авторів почали вказувати на втрати Росії після розпаду. Так, вчений Нартов Н.А. вказує, що “что от разрушения СССР имеется больше потерь, чем приобретенный”. Перелічимо деякі з них:

- втрачено понад 5 млн. км². території (СРСР);
- втрачені виходи до Балтики (крім Санкт-Петербурга і Калінінграду) і до Чорного моря;
- в ресурсному відношенні втрачені морські шельфи морів: Чорного, Каспійського, Балтійського;
- зміщення всієї території на північ і схід;
- втрачені прямі сухопутні виходи до Центральної і Західної Європи;
- на сході Росії - вакуум по населенню (всього 8 млн. чоловік живе на Далекому Сході) при економічній насиченості регіону. У Сибіру і на Далекому Сході. в Забайкаллі і Примор'я Росії протистоїть третя за силою держава світу КНР [20,83].

1.2 Сучасні підходи до аналізу геополітичних концепцій

Після розпаду СРСР в Росії виокремилось декілька підходів та концепцій до розуміння геополітики. Специфікою періоду 90-х років стало описування робіт

“класичної геополітики”, з погляду німецької та англійської шкіл у першу чергу концепції “хартленда”.

Це призвело до закріплення статусу Росії як держави “котра регулює баланс між Заходом та Сходом”. Перші роботи велись у дусі вигідного положення Росії при використанні географічних умов.

У той же період з’явилися у перекладі роботи західних геополітиків: Ф. Ратцеля “Політична географія”; А. Т. Мехена “Вплив морської сили на Французьку революцію і Імперію (1793-1812)”; “Вплив морської сили на історію (1660-1783)” та інші.

В Росії склалися декілька напрямків дослідження геополітики.

Перша група геополітичних досліджень прикладного і теоретичного характеру, здійснюються в рамках теорії міжнародних відносин. До даного напрямку можна віднести дослідження, таких авторів, як Богатуров А.Д., Косолапов С.А., Лур’є С.В., Ощепков В.П та інші.

Особливість даного напрямку полягає в тому, що предмет дослідження - теорії міжнародних відносин практично межує з предметом досліджень геополітики. Мінусом даного підходу в даному випадку є яскраво виражена тенденція до обмеження предмета дослідження геополітики. Вона виступає лише в якості додаткового теоретичного інструменту. Так, більшість вчених, що працюють в рамках даного напрямку, ставлять геополітику до рівня однієї з концепцій в системі теорії міжнародних відносин.

До другого напрямку геополітики можна віднести дослідження таких вчених, як Гаджієв К.С., Ільїн М.В.,

Плешаков К.В., Цимбурський В.Л. та інші. Відмінність робіт політологів даного напрямку полягає в тому, що геополітика в них виступає не в якості допоміжного фактора прикладного аналізу, а в якості повноцінної доктрини, що ставить своїм основним завданням комплексне дослідження всієї сукупності політичних явищ. Дослідження в рамках даного напрямку мають яскраво виражений філософський характер.

Наступний напрямок геополітичних досліджень в російській політичній науці представлений групою таких вчених, як Мироненко Н.С., Колосов В.А., Тихомиров В.Б., Туровський Р.Ф. і інші.

Характерна особливість цих досліджень полягає в тому, що вони практично примикають до сфери політичної географії. Геополітичний аналіз в даному випадку будується на основі тих методів, які властиві географічній науці. У зв'язку з цим можна говорити головним чином про процес "політизації" географії [10].

Першими ґрунтовними підходами до розробок нових концепцій стали напрацювання по напрямку "євразійство" що вилилось у нову течію - "новоєвразійство".

Течія має декілька різновидів.

Перша течія - представники національної течії імперсько-континентального масштабу, які об'єдналися навколо газет "День", "Завтра" (головний редактор - відомий письменник і філософ А. Проханов, з його ідеєю "П'ятої імперії") та інших видань. Ця течія ґрунтується на ідеях перших євразійців розвиває, та поглиблює їх. Його представники протистоять як "ліберальному заходу", так і вузько націоналістичним тенденціям. В їх дослідженнях

Росія - це вісь геополітичного “великого простору”. Її завдання і місія - створення імперії євразійського соціалізму. Ліберальна економіка, котру намагались впровадити з 90-х років., на їхню думку, є хибним кроком, шкідливим для сучасного етапу розвитку Росії, та ознакою атлантизму.

Другий напрямок сучасного неоєвразійства спирається на ідею континентального російсько-іранського союзу. Вибір Росією ряду ісламських країн (насамперед Ірану) в якості своїх стратегічних союзників є основою анти-атлантичної стратегії на південному заході Євразії. На думку дослідників перські народи і росіяни, іслам і православ'я виявляють позитивне зближення в економічних і політичних інтересах. Представники цієї течії не сприймають ні атлантизм, ні мондіалізм, проте, прихильніше ставляться до помірному континенталізму європейських геополітиків, який їм видається відносно здоровим проявом європеїзму.

Представники третьої течії неоєвразійства стоять на позиціях відновлення економічної взаємодії колишніх радянських республік, іншими словами “економічне євразійство”. З цією ідеєю виступав президент Казахстану Н. Назарбаєв, а також представники політичних еліт деяких середньоазіатських республік [15,30].

Серед представників даного напрямку слід виокремити О.Г. Дугіна, котрий займає значу частку в роботах російських геополітиків.

Йому приписують радикальні ідеї, а геополітику він використовував як один з основних своїх методів для обґрунтування вкрай правих політичних поглядів.

У книзі Дугіна “Консервативна революція” (1994) найбільш ясно викладені основи його світогляду. У ній він

називає німецьких “консервативних революціонерів” духовними наставниками Третього шляху, що розробляються для сучасної Росії. Дугін виділяє п’ять уроків для Росії, серед них:

- Визначеність поділу російського суспільства на “друзів” і “ворогів”, включаючи “ворогів народу”.
- Визнання “виняткових обставин” і необхідності прийняття рішень.
- Чітке усвідомлення, що “ворогом” для Росії є США і Англія.
- Необхідність “партизанських дій”.

У його роботах є спроба синтезу, як мінімум, трьох напрямів: ідей “консервативної революції” по Третьому шляху, теорії континентального блоку (вісь Берлін-Москва-Токіо) і неоевразійства [11,164].

Проте погляди автора станом на сьогодні притерпіли змін. В ранніх роботах Росія виступала центром Євразії котрий мав стати до протистояння з “морським атлантизмом” США, через експансію в Центральну та Південну Америку. То вже в більш пізніх роботах “Євразійський шлях як національна ідея” він відмовився від конфронтації з США та перейшов на позиції багатопольярного світу з динамічним балансом [16].

Серед прихильників євразійства можна побачити також чинного президента РФ В.В. Путіна. В газеті “Известия” 4 жовтня 2011 року в статті, “Новый интеграционный проект для Евразии - будущее, которое

рождається сьогодні [3]", тодішній прем'єр-міністр Росії Володимир Путін опублікував його основні погляди в політиці Росії на його два терміни як президента, - тобто до 2024 року.

Детальний аналіз статті зробив відомий німецький політолог Ганнес Адомейт. В ній він відмітив, що основною відмінністю "нового інтеграційного проекту для Євразії" від попередніх спроб інтеграції є введення принципу над національності. Також цікавими серед статті є цілі:

Перша відноситься до внутрішньої політики. 24 вересня 2011 року на з'їзді партії "Єдина Росія" Путін оголосив, що на президентських виборах 4 березня 2012 р. буде балотуватися на черговий термін і що, в разі перемоги, Медведєв повернеться на пост прем'єр-міністра - по договору від 2007 року. Таким чином, запуск проекту Євро-Азійського Союзу відразу після цього можна розглядати як маніфест виборчої кампанії.

Друга основна мета пов'язана з конкурентними відносинами Росії та ЄС на пострадянському просторі. Це може бути випадковим, але "новий проект інтеграції для Євразії" Путіна був запусканий менш ніж через тиждень після Варшавської конференції глав держав і урядів країн ЄС і країн Східного Партнерства (крім Білорусі). В будь-якому випадку, цей проект вписується в політику Кремля щодо протидії привабливості і впливу ЄС і в спробі Росії зберегти те, що вона розглядає як свою сферу впливу в "спільному сусідстві" в Європі.

Третя мета може розглядатися як спроба створити аналог європейського проекту і зберегти місце Росії в

Центральній Азії, її сферу впливу і економічне панування, яке вислизає від Москви, так як китайська присутність в країнах цього регіону зростає, а країни Центральної Азії нарощують свою торгівлю з Китаєм, особливо в енергетичній сфері. На цю мету вказує, зокрема, сам Путін, прямо називаючи Киргизстан і Таджикистан як наступних можливих членів Митного Союзу і ЄСП. Назарбаєв ще в 1994 році пропонував створення "Євразійського Союзу", який включав би, крім трьох слов'янських країн - Росії, України і Білорусі - також Молдову і Грузію і п'ять пострадянських держав Центральної Азії, крім Таджикистану, який був тоді в розпалі громадянської війни. Ідея тоді була відхилена президентом Узбекистану Ісламом Карімовим, і так і не була реалізована, незважаючи на неодноразові пропозиції Назарбаєва на різних самітах СНД [27,3].

Так само як і Дугін, Путін далекий від класичного євразійства, проте в них обох прослідковується тенденція до відновлення кордонів часів СРСР та протистояння Росії ЄС та США.

Серед нових та мало розвинутих концепцій можна відзначити наступні:

Геополітик і футуролог Ж. Атталі в своїй концепції "лінії горизонту" вважає, що зараз настає третя ера - "ера грошей", які є універсальним еквівалентом цінності, оскільки, прирівнюючи всі речі до матеріального цифрового виразу, ними гранично просто управлятися найбільш раціональним чином. Такий підхід сам дослідник пов'язує з настанням месіанської ери. Ж. Атталі пропонує свою версію

майбутнього, котре вже настало. Домінація на всій планеті єдиної ліберально-демократичної ідеології та ринкової системи разом з розвитком інформаційних технологій призводить до того, що світ стає єдиним і однорідним, геополітичні реальності, які домінували протягом всієї історії, в третій ері відступають на задній план. Геополітичний дуалізм скасовується.

Геоeкономіка на перше місце ставить не географічні, етнічні, духовні та інші чинники, а перш за все економічні. Всі країни, обертаються навколо тих міст, де є центри світових бірж, інформаційні центри, великі виробництва і корисні копалини. Такими ядрами - економічними просторами - стали, на думку Атталі: Американський простір, що включає Північну і Південну Америку в одну фінансово-промислову зону, Європейський простір - вся об'єднана Європа, Тихоокеанський регіон з конкуруючими центрами Токіо, Тайвань, Сінгапур і т.п.

Економічний та ідеологічний тип цих просторів буде схожим, отже, між просторами не можуть виникнути будь-які протиріччя. Жодні геополітичні фактори не будуть мати істотного впливу. За своїм змістом "геоекономічний" проект перебудови світу є проміжним варіантом між атлантизмом і мондіалізмом [12,59].

Наступною з геополітичних концепцій можна зазначити футурологічну концепцію, розроблену міланським Інститутом Міжнародних Політичних Досліджень (ISPI) під керівництвом професора К. Санторо.

Згідно моделі К. Санторо, зараз людство перебуває в перехідній стадії від біполярного світу до мондіалістської

версії багатополярності. Міжнародні інститути К. Санторо представляються недієвими й відбивають застарілу логіку двополярної геополітики. Більше того, весь світ несе на собі відбиток “холодної війни”, геополітична логіка котрої залишається домінуючою.

Санторо передбачає, що така ситуація може скінчитися періодом цивілізаційних катастроф. Далі він викладає передбачуваний сценарій цих катастроф: 1) Подальше ослаблення ролі міжнародних інститутів.

2) Наростання націоналістичних тенденцій серед країн, що входили у Варшавський договір і в країнах Третього світу. Це призводить до хаотичних процесів.

3) Дезінтеграція традиційних блоків й прогресуючий розпад існуючих держав.

4) Початок епохи воєн малої і середньої інтенсивності, в результаті кортих складаються нові геополітичні утворення.

5) Загроза планетарного хаосу змушує різні блоки визнати необхідність створення нових міжнародних інститутів, що володіють величезними повноваженнями, що фактично означає встановлення світового уряду.

6) Остаточне створення планетарної держави під егідою нових міжнародних інстанцій (світовий уряд) [19,113].

Мало відомим напрямом у історіографії є критична геополітика.

Свою історію критична геополітика веде з 1992 року, коли Джерард О'Тоал і Джон Егню опублікували статтю “Геополітика і дискурс: практичні геополітичні міркування в американській зовнішній політиці [31]”.

Сам термін “критична геополітика” був запропонований Саймоном Делбі і Джерардом О'Тоалом в кінці 1980-х років. Проте вже з кінця 1990-х років критична геополітика перетворилася в міждисциплінарну дослідницьку програму, в рамках якої можна виділити чотири основних напрямки:

1) Формальна геополітика де об'єктом є геополітична думка та традиція.

2) Практична геополітика де об'єктом є практика державного управління.

3) Популярна геополітика де об'єктом є масова культура, ЗМІ та географічні елементи.

4) Структурна геополітика де об'єктом є сучасний стан геополітики.

Новим етапом у розвитку критичної геополітики стала робота Філа Келлі “Критика критичної геополітики”.

Стаття присвячена порівняльному аналізу традиційної і критичної геополітики, проведеного за різними критеріями. Будучи прихильником першої, автор зазначає спроможність обох напрямків і стверджує, що саме комплексний їх розгляд дає можливість повніше представити геополітику в контексті як географії, так і досліджень міжнародних відносин.

Для проведення порівняльного аналізу необхідний новий рівень оцінки, який би дозволив об'єктивно зіставити

дві тенденції в рамках геополітики, що не надаючи перевагу повністю ні одному з існуючих таборів. Такий підхід Ф. Келлі називає критикою критичної геополітики. Традиції він протиставляє одну з двох течій, котрі існують всередині критичного підходу - деконструктивіського. Він передбачає дослідження текстів і дискурсу в контексті міжнародної політики і традиційних геополітичних тверджень і теорій.

Ф. Келлі доводить, що основними мінусами традиційного напрямку є: відсутність чітко сформульованих цілей і чітко окресленої сфери інтересів; опора на раціональність і ігнорування актуальних процесів, проблем і технологій. В той же час Кейлі вважає, що прихильники критичної геополітики недооцінюють досягнення традиційного підходу, що сприяє поглибленню конфлікту між ними. Тим часом, сама критична геополітика надто зосереджена на дискурсі, приділяючи недостатньо уваги процесу прийняття рішень.

Підводячи підсумки, Ф. Келлі стверджує, що два підходи в геополітиці можуть прекрасно доповнювати один одного. Він сподівається про перехід західної геополітики до нової фази свого розвитку - посткритичної, в якій традиційний предмет геополітики (географія міжнародних відносин) вже розглядається з урахуванням критики детермінантних уявлень, властивій критичній геополітиці.

Важливим методологічним нововведенням посткритичної геополітики стає відмова від побудови універсальних концепцій геополітичного облаштування світу і перехід до глибинного аналізу просторових факторів, що визначають розвиток політичних процесів [31].

Однією із сучасних геополітичних концепцій також можна вважати концепцію орієнталізму американського професора Е. Саїда.

Дослідник аналізує стосунки Сходу й Заходу. Е. Саїд підкреслював, що новоєвропейська культура сформувалась і набирала сили, протиставляючи себе Сходу, який виступав для європейців своєрідним образом “іншого”. Орієнталізм виступає явищем, породженим певними політичними тенденціями та силами.

У праці Схід представлений як статичний і не здатний до самостійного розвитку. Східна динаміка з її власними законами соціальної еволюції була представлена як статика лише тому, що вона не Західна. Особливий, специфічний, «східний» тип розвитку був представлений як відсутність розвитку взагалі саме тому, що він не відповідав західним стандартам розвитку й прогресивності, тобто не був у відповідності з уявленнями про лінійний розвиток і прогрес. Саме так формувалась орієнталістська міфологія - існував утворений міф про інертний, соціально заціпенілий Схід. Створенню цього міфу сприяли не лише окремі вчені й науковці зі своїми міркуванням й науковими переконаннями, а й європейські письменники, поети й прості мандрівники. Останні, відвідуючи країни Сходу, цілеспрямовано (не завжди свідомо) шукали й помічали лише екзотику й підтвердження вже існуючих стереотипів. Зі стереотипів формувались і виводились наукові схеми - за принципом закону зворотнього зв'язку. На цьому шляху орієнталізм перетворювався в систему завмерлих і сталих істин, перестаючи бути наукою. Саїд зазначає, що значну роль у нав'язуванні орієнталізму освіченим людям на Сході в якості

засобу їх самопізнання зіграло те, що адміністративними мовами колоній були англійська та французька мови. Це означає, що найбільша пізнавальна діяльність азіатів та африканців відбувалась не їх рідною мовою, а англійською або французькою. А вивчення незахідної цивілізації на мові західної цивілізації не могло не спричинити насадження європоцентризму.

В праці досить чітко можна прослідкувати докір Саїда Заходу у створенні ворожого образу Сходу. Але таким чином, одночасно автор ніби сам створює ворожий для Сходу образ Заходу, утворюючи певне протиріччя. Отже, згідно Саїду, орієнталізм - це погляд на Схід, нав'язаний політичною владою, культурним дискурсом, стереотипами Західної Європи. В першу чергу маються на увазі великі колоніальні держави, такі як Франція та Англія. Орієнталізм передбачає певне нерівноправ'я між Заходом та Сходом: другий не в змозі самотійно розповісти про себе, натомість перший просто зобов'язаний це зробити - шляхами наукових досліджень, систематизацією, подорожами, через застосування літератури й мистецтва. В ході цього процесу різні нації та культури об'єднуються в загальноприйняте поняття Сходу.

Часто це поняття пов'язане із загрозою, небезпеками, спокусами, екзотикою. Коли мова йде про Схід, підкреслюється його давність, але водночас вона протиставляється сучасності та прогресивності, а тому сприймається як відсталий регіон, який повинен дати змогу Заходу (Європі) собі допомогти. Саїд приходить до того, що таке сприйняття Сходу - це ніщо інше як видумка Європи [25].

Необхідно приділити увагу концепції розвитку держави Р. Коллінза та концепції геополітичної інфраструктури Ж. Діссуй.

Базуючись на вище зазначених глобальних геополітичних тенденціях сучасний дослідник Ж. Діссуй запропонував концепцію геополітичної інфраструктури. Аналізуючи такі категорії держави, як економічний простір, демографічний простір, дипломатичний простір, вчений використовує діалектичний аналіз у формі трьох подвійних систем: локальність, глобальність, війна-мир, неоднорідність-однорідність. Такі системи умовно з'єднують різні фактори, що символізують глобальний геополітичний потенціал кожної держави [27,125].

З позиції американського вченого Р. Коллінза, геополітичний потенціал країни пов'язаний з принципом експансіоністської політики.

Дослідник Євген Жеребецький його теорію розуміє наступним чином, окраїнна держава - це держава, частина сухопутних кордонів котрої відокремлена від сусідніх держав пустелями, тундрою, непрохідними лісами чи горами, або океаном. На відміну від неї серединна держава оточена іншими державами і вимушена утримувати значні військові сили по всьому периметру своїх кордонів. Зрозуміло, що окраїнна держава має серйозну перевагу перед центральною, оскільки не мусить тримати кругову оборону, а вивільнені кошти може спрямувати на науку або в економіку. Це і є геопозиційна перевага. Ресурсна перевага - це територіальна, демографічна і економічна перевага однієї країни над іншою. Значної ваги Коллінз надавав здатності

влади здійснювати ефективний військовий контроль над власною територією і витримувати пов'язане із цим економічне навантаження.

П'ять головних моментів теорії Р.Коллінза.

1) Перевага в розмірах і ресурсах сприяє територіальній експансії. За інших, приблизно рівних, умов територіально більші, більш населені і багатші ресурсами держави розширюються воєнним шляхом за рахунок менших і бідніших держав.

2) Геопозиційна або окраїнна (marchland) перевага сприяє територіальній експансії. Держави, які мають ворогів на меншому числі фронтів, розширюються за рахунок держав, які мають ворогів на більшому числі кордонів.

3) Держави в середині географічного регіону мають тенденцію з часом дробитись на менші територіальні одиниці.

4) Кумулятивні процеси приводять до підкорення всього регіону двома-трьома завойовниками з масштабними гонками озброєння і вирішальними війнами (showdown war) між нечисленними суперниками.

5) Занадто велике розширення спричиняє ресурсне напруження і розпад держави.

Останній, п'ятий, принцип Р.Коллінз уточнює: чим далі військова держава виходить за межі своєї “стартової бази”, тим вищі її витрати на утримання військових контингентів. Занадто велике розширення створює небезпеку недостатнього контролю за своїми окрайнними

територіями, які можуть або відділитися, або стати легкою здобиччю ворога.

Перевага теорії геополітичної динаміки Р.Коллінза у тому, що вона не має доктринального характеру це не заклик до конкретних дій і не моделювання політики, це швидше опис і передбачення [18].

Одним і з основних факторів спаду геополітичного впливу великих держав є внутрішнє перенапруження імперій у результаті надмірної експансії. Ретроспективний аналіз дозволяє вказувати на те, що експансіоністські методи боротьби за сфери впливу змінювалися залежно від історичного періоду. Зокрема в до індустріального та індустріального світі боротьба між державами відбувалася переважно за територіальні надбання шляхом воєнних кампаній, де кінцевим результатом майже завжди була анексія менш потужних державних утворень. У ХХ ст. на зміну воєнному впливу приходять такі нові види експансії, як застосування ембарго, різного роду санкцій, кібератаки.

Підсумовуючи характерні особливості класичних і сучасних геополітичних концепцій можна дійти таких висновків:

По-перше, особливістю геополітичного дослідження виступає взаємозв'язок географічних, просторових, політичних, соціальних, культурних та інших характеристик, які дозволяють розглядати геополітику як в науковому теоретичному плані, так і в практичному.

По-друге, всі геополітичні концепції розглядають ідею контролю над географічним простором від локального до

глобального, використовуючи різні ресурси та методи (силові, політичні, тощо).

По-третє, для сучасних геополітичних концепцій географічні характеристики виступають як другорядні. На перший план висуваються економічні, воєнні, технологічні, інформаційні чинники, обґрунтовуючи це появою нових геополітичних акторів та принципово нових форм взаємовпливу міжнародних організацій, транснаціональних корпорацій, міжнародних терористичних угруповань тощо. Проте однозначно погодитися з такою позицією неможна, адже розвиток зазначених чинників був і є можливим тільки завдяки географічному положенню, а об'єктом геополітики виступає геополітичний простір світу, включаючи всіх суб'єктів цього простору [27,124].

1.3. Дослідження геополітичних амбіцій в українській політичній науці.

Після розпаду СРСР, активізувалась українська політична наука, котра перестала бути залежною від волі центру. Починаючи з 2000-го року почались з'являтися праці вітчизняних дослідників котрі описували роль України у світі її відносини з Росією та можливі загрози з боку Росії.

Серед відомих імен можна виділити: Базів В. А, Василенко М. Д, Вонсович О. С, Врублевський В. К., Таран В.О, та інші.

Дослідниця Шмаленко Ю.І., в праці “Геополітичні концепції українських вчених на початку ХХ ст.” аналізує комплекс геополітичних вчень українських геополітиків на початку ХХ століття. Визначено особливості формування

української геополітики, а також місце розробок українських вчених минулого століття в сучасній геополітичній ситуації України. Обґрунтовано думку, що відправною точкою української геополітики може бути лише власна територія (як центр і початок відліку) і власні інтереси, які є абсолютно пріоритетними. Також простежуються спроби вказати на помилки тодішнього політичного керівництва, що призвели до втрати суверенітету українськими землями. В праці автор показав як еволюціонували погляди на місце України на світовій арені з погляду українських вчених того часу. Вже тоді було зрозуміло роль України в регіональній політиці. Так С. Рудницький каже, - це місце, де зустрічаються між собою раси, культурні кола, народи. Вона - одна з найбільш важливих ключових точок на головних шляхах світових зв'язків, що повертаються після довготривалої перерви на попередній напрямок. Вирішальним, він вважав, і українське місце розташування на шляхах політичної експансії великих держав, особливо Росії [29].

В праці представлено як змінювалась думка про роль України в Росії у М. Грушевського. Він так характеризує значення автономії для майбутньої Української держави: “Домагання народоправства і суто демократичного ладу на Україні в відокремленій, “незмішаній” автономній Україні, пов'язаній тільки федеративним зв'язком чи то з іншими племенами слов'янськими, чи то з іншими народами і областями Російської держави - се наше старе гасло, підняте ще у 1840-х роках найкращими синами України... воно від того часу не перестає бути провідним мотивом української політичної думки, організаційної роботи, культурної і

громадської праці”. Проте коли стало зрозуміло, що ніякої автономії Росія не допустить, погляди самого М. Грушевського на відносини з Росією змінились. Так, він пише в квітні 1918 року: “...перше, що я вважаю пережитим і віджитим... се наша орієнтація на Московщину, на Росію”. Тому М. Грушевський вважає, що потрібно будувати вже не просто автономію в складі Російської республіки, а Україну Велику, “...велику не територією чи багатством, чи пануванням над іншими, а велику соціально-моральними вартостями”. М. Грушевський зрозумів, що в складі Росії про таку вільну Україну годі й думати і тому закликав до побудови самостійної держави.

Про брак напрацювань в області геополітики в вітчизняній науці зазначало багато вчених зокрема О.В. Дашевська, у своїй роботі “Стан геополітичних досліджень в українській науці”. В ній автор вказує на основні напрямки в геополітичних дослідженнях, серед яких:

1. Визначення місця України на геополітичній мапі світу через аналіз геополітичного положення та історико-політологічні дослідження;
2. Дослідження регіональних проблем, двосторонніх відносин між країнами;
3. Дослідження загальних питань міжнародної безпеки, тероризму та ролі України в системі міжнародної безпеки;
4. Аналіз етнополітичних проблем всередині України та їх вплив на міжнародні відносини та інші;

Також автор наводить статистику робіт по регіонах та напрямку в яких пишуть праці. Дослідниця стверджує, що

“Більша частина представлених робіт розглядає конкретно регіональні проблеми - Чорноморський регіон, арабський регіон, центральноазійський регіон, ЄС, Придністров'я, Кавказ, Закарпаття тощо. Достатньо робіт представляє дослідження українського питання в геополітиці, разом з тим, більша частина таких робіт акцентує увагу на двосторонніх відносинах з країнами світу та на питаннях етнонаціональних конфліктів та проблем із самовизначенням. Є роботи присвячені питанням міжнародної та національної безпеки. І лише декілька робіт, основною науковою проблемою в яких виступають саме геополітика та геополітичні фактори [23,60].” Таким чином, ми можемо побачити, що вузько направлених праць у напрямку геополітики Росії ХХІ ст. є обмаль.

Грунтовні дослідження тематики геополітики Росії проводить вчений Гольцов А. Г. випустивши ряд статей та монографію присвячену в даному напрямку геополітики.

В монографії “Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі” автор дає якісну оцінку діям РФ на політичній арені у всіх куточках світу. В ній автор розглядає основні теоретичні підходи до трактування геополітики та геостратегії. Виявлено ідеологічні та концептуальні засади сучасної геостратегії Росії щодо нових незалежних держав, які утворилися внаслідок розпаду СРСР, проаналізовано основні засоби російської геополітики щодо них. Автор доводить, що геостратегія та геополітика Росії на пострадянському просторі носять неоімперський характер [13,392].

Спроби визначити перші витoki геополітичних амбіцій показані в праці “КРАЇНА МОКСЕЛЬ, або МОСКОВІЯ” дослідника Білінського Володимира Броніславовича. В книзі наведені спроби дослідити фактор “Великоросів” в якості домінанта над іншими народами, становлення ідеї “збирання землі російської” та витoki сучасного імперіалізму.

Значний пласт роботи присвячений розвитку Московського князівства та його становлення над іншими. У роботі вказані недоліки деяких російських дослідників радянського періоду та їх заангажованість у певних питаннях. Автор також доходить до висновку про її здичавілість вже з давніх часів “ Московія за роки свого розвитку не дала людству жодного відкриття. Та й чужі відкриття вона запозичила під тиском обставин і з великим запізненням. Лише наприкінці XV століття Москва почала застосовувати для своїх куцих потреб папір замість пергаменту. Звісно, папір московити не виготовляли самі ще сотні років і дивилися на нього, як на диво, купуючи за великі, як на ті часи, гроші в німців. Усе, що в Московії робилося нове до кінця XV-у XVI столітті, робили іноземці. Саме вони для московитів мистецьки чеканили срібну монету, відлили Москві величезну цар-гармату, обпалювали цеглу, споруджували перші кам’яні будинки. Але запозичувалось у Європи тільки те, що забезпечувало збільшення військової могутності та звеличення самодержавства. Ще сотні років ніхто в Московії не впорядковував вулиць, не будував водопроводу, не думав про школи [9,311].” Такими словами автор наштовхує нас на

думку, що навіть в сучасному світі Росію цікавить тільки сторона сили та агресії.

Більш ґрунтовним дослідженням амбіцій Росії можна вважати працю Олега Кондратенка “Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації”.

У ній автор представив результати аналізу геостратегічного аспекту зовнішньо-політичної діяльності Російської Федерації. Розкрив методологічні засади російської геостратегії, її планування та ключові вектори реалізації. Також виклав зміст реального вектора російської стратегії, пріоритетом якого є забезпечення геополітичного впливу на пострадянському просторі шляхом його реінтеграції, а також через створення керованих конфліктів. Окремо висвітлено сутність глобального виміру геостратегії Російської Федерації, що полягає в реалізації її впливу на стан міжнародної безпеки та становлення нового світогляду.

Автор доходить до висновку що Росія згідно концепції Хартленду сухопутна держава, що зумовлює її сухопутну експансію на межуючих територіях. Автор вказує, що від стабільності в прикордонних країнах колишнього СРСР - нині СНД залежить і стабільність Росії. СНД регіон займає вирішальну роль в планах Росії відновити СРСР. Хоча відновлення СРСР і в Росії вважають не допустимим, вже з 1992 року почались роботи по створенню об'єднаної армії, спільної економічної зони тощо. А у 1996 році Ельцин оголосив СНД зоною “законних прав та інтересів [24,300]”.

Значення руського міру як доктрини розглянув дослідник Григорій Перепелиця в статті “ Ідеологія

«русского міра» як загроза безпеці світу та Україні (миру, безпеці, демократії та процвітання)».

В ній вказуються на причини зовнішньої експансії Росії, такі як: По-перше, необхідністю переосмислення своєї ролі у світі; По-друге, необхідністю усвідомлення межі фізичного тіла власної держави, того простору, на який має розповсюджуватися політична влада російської державності; По-третє, необхідністю збалансування претензій та ресурсного потенціалу.

В другій частині статті “Русській мір” як політична доктрина описано походження цього явища та його вплив на сучасну зовнішню політику. Частина земель була втрачена у результаті розпаду Радянського Союзу, який росіяни вважають, за визначенням В.Путіна, своєю геополітичною катастрофою. Тож, щоб надолужити негативні наслідки цієї національної катастрофи, вони вирішили повернути собі цей, так званий, пострадянський простір і глобальний геополітичний вплив і, у такий спосіб, відновити існуючий у минулому статус-кво.

Ідея спадкоємності Київської Русі в ідеології «Русского міра» відіграє особливу роль в силу того, що окрім обґрунтування правомірності претензій на правління Світом через зв'язки з Римом, вона виявилася цілком придатною для конструювання ідеї «збирання руських земель» як проєкції експансії в Європу і, як завоювання власного цивілізаційного простору, побудованого на антитезі: «Росія як Анти-Захід».

У свою чергу, універсальність ідей збирання руських земель та “Росія як Анти-Захід” полягає не тільки в тому, що

вони стали важливими компонентами російської самосвідомості, а й у тому, що вони самі виступають ваговим підґрунтям, певною ланкою для вмонтування в структуру російського соціально-політичного конструкту наступного ланцюга ідей: “спільності простору” та Росії, як “обложної фортеці”. Концепт “спільності простору” є важливою домінантою світосприйняття росіян, яка формує їхню національну ідентичність та національний характер, що проявляються у такій рисі, як “широта російської душі”. Отже, психологічно і ментально росіяни не сприймають кордонів. Вони розглядають їх як перешкоду і як загрозу їхній життєдіяльності, що обмежує їхній суспільний розвиток, під яким розуміється експансія. Експансія, як відомо, є способом екстенсивного розвитку, основним принципом життєдіяльності російського соціуму. Цей принцип передбачає освоєння та захоплення нових територій.

В третій частині статті автор наводить загрози цього явища для України.

Оскільки Україні відводиться центральне місце (центральна роль) в реалізації великодержавного та цивілізаційного проекту візантізації Європи, то постає питання про стратегію побудови «російського світу» в Україні. Така стратегія включає декілька ключових напрямків. Перш за все, це поширення російськомовного середовища шляхом надання російській мові державного статусу та витіснення української мови з усіх сфер політичного, економічного, побутового та культурного життя України.

По-друге, запровадження російського громадянства на підставі російсько мовності населення України. «Ввести поняття «мовного громадянства»: кожний, хто розмовляє російською мовою і бажає отримати громадянство РФ, має його отримати» . Далі вступає в дію принцип про захист російських громадян.

По-третє, на підставі російсько мовності та російського громадянства перейти до формування на територіях «російського світу» нації «Російський світ» за аналогією спільноти «радянський народ» .

По-четверте, закріплення провідної ролі православ'я у політичному та духовному житті країн, які належать до «російського світу». «Активізація місіонерської діяльності російської православної церкви (РПЦ) на пострадянському просторі приведе до зміцнення позицій Росії, а у випадку скоординованих дій Церкви та конструктивних «патріотичних сил» - і до перелому суспільно-політичної ситуації у низці держав СНД у бік тяжіння до Росії. Православ'я може й повинне стати потужним консолідуючим фактором для російського й російськомовного населення цих країн, серйозним і довгостроковим фактором російської присутності» .

По-п'яте, формування еліти «російського світу». Йдеться про інкорпорацію національних еліт у російську еліту і російські національні інтереси.

Отже, найбільш актуальними завданнями зовнішньої політики Росії щодо побудови «російського світу» в Україні залишались і будуть залишатися надалі:

1. Надання російській мові в Україні державного статусу та витіснення з інформаційного простору й освітнього середовища України української мови. Росія і надалі триматиме жорстку дипломатичну позицію стосовно інформаційного простору України.

2. Сприяння отриманню російського громадянства населенням України.

3. Забезпечення широкомасштабної ідеологічно-інформаційної та культурної експансії в Україну.

4. Сприяння закріпленню провідної ролі Української православної церкви Московського патріархату як єдиної помісної церкви в Україні.

5. Інкорпорація українського політичного класу в російські інтереси, у російське мовно-культурне середовище.

6. Недопущення відродження історичної пам'яті української нації та дискредитація її національних символів.

7. Створення в Україні експертного пулу політологів та інформаційних центрів, спроможних просувати в українському суспільстві ідеї державної ідеології та політики Росії.

Реалізація цих завдань покликана створити сприятливе підґрунтя для конструювання на терені України другої імперської компоненти цього цивілізаційного проекту, пов'язаної з російською державністю під назвою «Малоросія» як природної історичної складової російської імперії. Імперська суть російської держави залишається

незмінною. Обумовлена вона як внутрішньою, так і зовнішньою потребою розвитку Росії [14].

Підсумовуючи можна сказати, що нами було виявлено еволюцію поглядів, в розвитку геополітичної думки Росії в різний період існування. Виокремлено тенденції еволюції від опрацювання західних праць до напрацювання власних концепцій Також досліджено еволюцію даного питання в українській історіографії. Відмічено в останні десятиліття появу ґрунтовних робіт в даному напрямку.

Розділ II. Історичні передумови імперських амбіцій

Найбільша перевага та водночас недолік Росії це її територія. На сучасну геополітику Росії це впливає наступним чином.

З моменту заснування Києва у 482 році Києм, місто стало регіональним центром та диктувало свої умови багатьом державам. У середині XI ст. територія держави була найбільшою у тогочасній Східній Європі - її периметр сягав 7 тис. км. Русь простягалася від басейну Вісли - на заході до Ками і Печори - на сході, від Чорного моря - на півдні до Білого моря і Льодовитого океану - на півночі. Кордони Руської держави не були постійними - вони змінювалися упродовж усього періоду її існування. Особливо це стосується її південно-східних рубежів, які межували зі степом: саме вони зазнавали найбільших змін. На початку XI ст. територія Київської держави становила 1,1 млн кв. км з населенням майже 4,5 млн.

Основними цілями для Русі в період стабільності були два напрями: 1) здобуття вигідних торгових договорів з Візантією; 2) захист східних рубежів від нападу кочових племен.

Особливістю тогочасної політики було відносна стабільність та передбачуваність на західних теренах. Перевагою даного напрямку було і те що конфлікти іноді можна було не тільки вирішити а й попередити уклавши династичний шлюб. Даний крок не тільки підвищував авторитет князя серед місцевих еліт, а й добавляв ваги Русі на міжнародній арені. Трирічна війна Київської Русі з Візантією завершилася примиренням та шлюбом сина

Ярослава Володимировича Всеволода з донькою імператора візантійського Костянтина IX Мономаха - Анастасією. Пізніше їхній син, онук Ярослава, Володимир Всеволодович, успадкує від візантійського діда своє прізвисько Мономах.

Що стосується власне Ярослава, то він мав шлюб з донькою шведського короля - Інгігерді.

Син норвезького короля на ім'я Гарольд Сміливий одружився з донькою Ярослава Єлизаветою. Інша дочка, Анастасія Ярославна, стала дружиною угорського короля Андріана I. Донька Анна вийшла заміж за французького короля Генріха I та після його смерті деякий час мудро управляла країною.

Польський король Казимир I Відновлювач також мав родинні зв'язки з Ярославом Мудрим - він був одружений на сестрі київського князя - Марії-Доброгніві.

В плані управління на Русі були елементи, що відповідали аналогам західним країнам. У Києво-Руській державі діяльність князя керувалася радою бояр. Щоправда, вона юридично не була оформлена, але мала вплив на князя. До ради входили найзаможніші землевласники, які мали посади в державному апараті, а також представники вищого духовенства. Великий князь разом із ними обговорював питання оголошення війни, укладення миру, встановлення союзів з іншими державами. В галузі внутрішньої політики діяльність ради виражалася в обговоренні та виданні нових статутів та уроків. Окрім цього, рада виконувала судові функції, брала участь у вирішенні військових, адміністративних, фінансових та інших питань. За відсутності князя або після його смерті рада ставала

основним органом державної влади, який не тільки вирішував усі питання внутрішньої та зовнішньої політики, а й встановлював владу майбутнього князя.

Інколи у Київській державі скликалися також князівські з'їзди, що вирішували міжкнязівські спори й деякі інші важливі питання. Наприклад, на Любецькому з'їзді 1097 р., у Любечі князі домовилися про припинення міжусобних війн і проголосили принцип, за яким кожен князь мав право володіти успадкованими землями і зобов'язувався не зазіхати на володіння інших князів. На іншому з'їзді Витачівському у 1100 р., позбавили князя Данила Ігоровича права на володіння Володимиро-Волинським князівством.

У Київській Русі сформувалися і утвердилися захисні механізми від тиранії та спроб утвердити абсолютну монархію, найвиразнішими проявами якого були вічові традиції Русі, які не давали абсолютизуватися владі князя. Правлячий князь у разі потреби скликав народні збори населення - віче, котре було важливим органом влади та інститутом звичаєвого права й було відоме вже в добу племінного ладу. Віче виникло з племінних зборів у стародавніх слов'ян і характеризувалося як вияв волі народу, народної влади або народовладдя.

Віче віддавна відігравало важливу роль у вирішенні важливих громадських та державних справ ще з часів Київської Русі. Перші письмові згадки про віче зафіксовано в історичних літописах. У головних містах Київської Русі вічеві збори були одним із верховних органів влади упродовж X - на початку XIII ст. Через віче народ мав відповідний вплив на політичне життя у бажаному для себе

напрямку. Віче скликалося у великих містах (городах) і в менших (пригородах). Мешканці пригородів мали також право брати участь у вічі “старшого города”. Віче збиралося на княжому чи церковному подвір’ї або на торговиці; регулярних вічових зборів не було, а їх скликали в разі потреби князь, бояри або від ініціативи народу. Зафіксованого порядку дебатів і прийняття постанов віче не знало. Рішення на віче приймалося шляхом схвалення чи заперечення тієї чи іншої пропозиції криками. Компетенція вічевих зборів була досить широкою. Громада на вічі радилась з князем, висувала йому свої вимоги, і залежно від виконання їх порушувала питання про перебування його при владі. Віче обговорювало і вирішувало різні поточні питання. До повноважень віча, крім затвердження і позбавлення влади князів, належало вирішення питань зовнішньої політики, війни і миру, контроль над адміністрацією і судочинством, а також про скликання земського ополчення.

Основною загрозою для Русі були кочові племена з сходу, що регулярно здійснювали набіги на територію Русі. Навідміну від західних земель династичні шлюби тут не набули поширення через фактор географічного віддалення основних центрів та їх кочового образу. Вирішування всіх конфліктів відбувалось виключно у силовий метод.

Після смерті Володимира Мономаха розпочався період нестабільності та роздробленості. Новою загрозою стали монголо-татари. Перша зустріч руських князів з монголами відбулася у 1223 році на річці Калка. Там зустрілися об’єднані війська русинів і половців з монголами на чолі з Чингізханом. Між князями під час бою не було

згоди і об'єднане русино половецьке військо програло Чингізхану. 6 грудня 1240 року пав Київ. Це мало катастрофічні наслідки. З 74 міст колишньої Київської Русі було розорено 49. 14 із них уже не відродилися, а 15 із часом перетворилися на села. У перші 50 років монгольського панування не було побудовано жодного нового міста, а домонгольського рівня кам'яного будівництва було досягнуто лише через сто років.

Таким чином Русь-Київська мала усі фактори для успішного розвитку. Землі що були під її контролем були придатні до ведення сільського господарства, наявність судноплавного Дніпра позитивно вплинула на торгівлю, відбулось становлення торгового шляху “з варяги в греки”. Вихід до Чорного моря дозволяв вести торгівлю з Візантією.

Після падіння Києва, на території утворився вакуум влади, котрий намагались заповнити різні міста. Найбільш активне протистояння було між містами, що не зазнали руйнування монголами, тобто Новгород, Москва, Тверь.

В силу історичних подій Москва очолює боротьбу руських земель проти монгольської окупації і в 1480 році після стояння на річці Угрі ліквідує свою залежність від Орди.

Іван III приймає титул «великого князя Московського і всієї Русі», шлюб з візантійською царівною Софією Палеолог і падіння Константинополя під ударами турків-османів (1453) дають йому підставу прийняти візантійського двоголового орла як герб Російської держави (додавання до нього - Георгія Переможця - символізувало роль Москви як столицю держави). У подальші роки

демократичні інститути будуть занепадати, а натомість абсолютна влада царя тільки посилюватись.

З точки зору географічного детермінізму становлення абсолютиських тенденцій цілком логічне та легко прослідковується.

Перший фактор це географічне віддалення основних центрів. Якщо поглянути на карту того часу, то відстань між містами була значною. Відповідно конкуренції між землями не було. Місто було одне та повністю забезпечувало продукцією свою територію. Такий хід речей не дозволяв відбутися конкуренції у торговому плані, адже відсутність судноплавних рік, робило доставку товарів не вигідною.

Другий фактор це природні особливості. Вище згаданий фактор відсутності річок, доповнювався суровим кліматом, що значно зменшувало кількість родючих земель. Відповідно це ставить задачу розподілу ресурсів більш важчою, а в умовах коли всі землі належать царю і він вирішує кому які землі дати, ще й одноосібним процесом.

Третій і мабуть вирішальний фактор, це географічна ізоляція. Через значне руйнування монголами інфраструктури, просування на захід було зупинене необхідністю зупинити загрозу, що виходила з сходу. Ці події відкинули Росію на століття назад у плані розвитку. Контакти що були встановлені Галицько-Волинським князівством були втрачені. Контакти що проходили через Новгородські землі були обмежені, та носили в основному торговий характер. Торгівля з Заходом у повній мірі була недоступна через протидію Тевтонського та Лівонських орденів. Контакти на південь теж були недоступні через

відсутність доступу до Чорного моря. Схід представляв собою місце звідки прийшла загроза, проте, те, що за ним на той момент було невідомо.

Совокупність вище згаданих факторів і стало тим, що оприділяло як внутрішню так і зовнішню повістку всередині Московського царства.

Умовно можна виділити два періоди у Московському царстві. Перший 1480-1552 роки це у більшій мірі внутрішні завоювання. Приєднання Ростовських земель 1474р., Новгородських 1478р., Твері 1485р. є прикладом об'єднання земель навколо центру. У той же час зовнішній напрямок - західний напрямок був виражений у війнах з Литвою (1492-1494, 1500-1503).

Другий період (1552-1582) представлений більше зовнішньою політикою та ліквідацією демократичних інститутів. А саме утвердженням абсолютизму можна вважати 1530 рік, коли Івана Грозного було проголошено "Царем Всея Русі". За його правління було приєднано Казанське (1552) та Астраханське (1556) князівства, що відповідає східному напрямку. Відбулось завоювання Сибіру тим самим попередивши загрозу з північного сходу. Лівонська війна відповідала західному напрямку а також спроби піти на Кримське ханство як південний напрямок геополітики.

Проте головним було утвердження концепції "Москва Третій Рим". Вчений Дугін вважає, що саме в цей період Русь починає по-справжньому осмислюватися як свята Русь. Так виникла ідея "Москви - Третього Риму", як її

сформулював мислитель Філофей: “ Два Рима - падоша, третій - стоить, а четвертому - не быти [17, 188]”.

Іван Грозний стає носієм цієї місії, а за ним і вся Московська Русь. Поряд з цим виникає ідея Святої Русі та ідея богообраного народу. Це ідея втілюється насамперед у відповідальності того, що було виявлено в принципі тяглової держави. Тягло це те, що всі повинні всім, що люди мають давати державі. І це те, що вищі класи бояри та дворяни мають передавати цареві. І те, що цар має передавати Богові. Тому що цар, Іван Грозний вперше залишився віч-на-віч з Богом, представляючи все людство.

Саме це і стало каменем російської монархії. Вище від царя лише Бог, і ця думка буде пронизувати всі подальші століття, аж допоки не відбудеться Жовтнева революція.

Ще одною подією котра доказала необхідність сильного лідера котрий візьме все в свої руки став період Смути (1598-1612). Боярство як вищий клас поводить в Смутні часи неочікувано. Вони починають вибрати сторону котра буде перемагати, переслідуючи корисні інтереси. В очах простолюдинів це розуміється наступним чином- на боярах і аристократах правління країни триматися не може. Є лише сильний государь, лідер. Немає сильного государя, бояри демонструють свавілля, руйнується Русь. Саме в період Смути напад на землі прийшовся з Заходу. В 1618 році польські війська дійшли до Москви. Так близько до неї ще ніхто не підходив. У той період було місце коли бояри присягали на вірність Владиславу, польському католицькому королю. Втрата обширних територій та ключових міст

(Смоленськ) пришвидшив вихід з Смути, та вказав на вразливість західного кордону.

Період смути 1613р. був завершений обранням на престол князя Михайла Романова. Розпочався “західний поворот”. Елітами було усвідомлено яку небезпеку несе в собі західний напрямок. На цьому напрямку не було жодних географічних перешкод. Цю рівнину необхідно було контролювати, що і вилилось в нову війну 1632 року. За її результатами польська сторона відмовлялась від претензій на московський трон. Водночас цей період до 1640 року були повністю зайняті землі аж до Охотського моря. Водночас було закладено міста Красноярськ (1628), Якутськ (1632), Чіта (1653), Іркутськ (1661). Це стало фактичним завершенням східного напрямку, східний напрямок був під контролем. Відтепер сильної загрози з сходу не було, Китай не розглядався як серйозна загроза.

Усі сили зосередили на західному напрямку. 1654 року запорізькі козаки Богдана Хмельницького, які підняли повстання проти Польщі, присягнули на вірність російському цареві Олексію Михайловичу. Цей акт призвів до чергової багаторічної російсько-польської війни. У перші роки російські війська успішно зайняли значну частину Речі Посполитої, взяли Смоленськ, зайняли Київ, завдали поразки армії литовського князівства та взяли столицю ВКЛ Вільно. Однак розкол серед українських козаків, частина з яких перейшла на бік Польщі, і контрнаступ польської армії призвели до втрати частини раніше завойованих територій. Росіяни змогли утримати території на лівому березі Дніпра. У 1667 між країнами було підписано Андрусівське перемир'я. Внаслідок перемоги у війні Київ, Смоленськ та

Лівобережна Україна були приєднані до Росії. Отримавши міцні позиції на Заході, увагу звернули на Чорне море. Адже Московське царство ніколи не мало виходу до моря, котре б не замерзало зимою. Олексій Михайлович почав іменувати себе “всея Великия и Малыя и Белья России”.

Починається етап правління Петра Першого, яскравого представника одноосібного лідера. В його період відбулись зміни в російському суспільстві.

Правління Петра Першого припадає на кінець процесів епохи Олексія Михайловича, епохи Розколу. Ділиться церква. Перемогла новообрядницька або ніконіанська церква. Новообрядництво, ніконіани та особливо греки, що прийшли після Собору 1666 року являють собою нову модель релігійності, в якій дуже багато західних елементів. На місці однієї московської культури після розколу утворюється дві культури. Одна культура верхів, інша культура низів.

Ще одним важливим моментом стало покорення дворян, бояр. В його голові ще були свіжі спогади як бояри впливали на політику царя, та могли навіть скинути його. Показовим моментом є стрижка бороди боярам. Він змінює форму правлячого класу, вказує боярам на їх місце, в той же час він не постриг жодної бороди купця чи простолюдина. Він стриже бороди лише боярам. Для людини московського періоду чоловіча борода була необхідним соціальним та культурним елементом, як спідниця для жінки, без чого, в принципі, не можна з'являтися на публіці. Ідея публічного гоління борід, і взагалі ідея переходу до європейської моделі одягу та поведінки означала фундаментальну зміну

соціального образу правлячої еліти. Цим він дає чітко зрозуміти відтепер влада належить йому.

На противагу старому московському боярству він завозить з Заходу представників знаті. Саме з початку XVIII століття, еліта все частіше розмовляє голландською, німецькою, і французькою. Це має і негативну сторону, стара еліта починає поводити себе так як поводить себе заморська еліта. Переймаються звички, мода, мова і разом з тим і відношення до простих людей. З'являється кріпосне право. Від московського періоду зберігається одна особливість - монархія. І саме монарх Петро Перший, який відверто демонструє абсолютизм в управлінні, розколює суспільство та штучно створює еліту, що протистоїть масам.

Відмінність самодержавної (візантійської) моделі московської Русі від абсолютизму Петра I у тому, замість релігійної влади панує прагматична, раціональна, світська влада імператора. Усі реформи в країні почали проводитися виключно зверху силою імператорської влади.

Росія починає усвідомлювати свою відсталість та брак торговельних можливостей. Починається кампанія по розширенню виходу до морів. Їх можна назвати північною та південною кампаніями.

Ці кампанії об'єднувала одна мета - доступ до європейських ринків.

Походи проти Османської імперії відбулися у 1695 та 1696 роках. Власне, це було продовженням війни розпочатої царівною Софією, сестрою Петра. Різниця полягала лише в тому, що на відміну від походів російської армії 1687 і 1689

років, походи Петра I були спрямовані не на Кримське ханство, а на оволодіння стратегічно важливою турецькою фортецею Азов у гирлі Дону. Першим походом не вдалося досягти мети - внаслідок двох невдалих штурмів облогу фортеці довелося зняти. Зате наступного року російській армії вдалося захопити фортецю Азов. Вихід Росії до Азовського моря мав для неї дуже важливе політичне та військове значення. Але треба було ще закріпитися на морі, щоб розвинути досягнутий успіх. І це означало активізацію війни з Туреччиною. Для цього Росії було необхідно отримати підтримку європейських країн, які ведуть війну проти Туреччини. Для цього в Європу в 1697 році була відправлена дипломатична місія, очолювана царем, яка отримала назву "Велике посольство". По суті це був, перший іміджевий проект Росії.

Дипломатичний візит Петра I до Європи 1697-1698 років був наслідком Азовських походів і мав на меті декілька цілей:

- Отримати дипломатичну та військову підтримку країн Європи у війні з Туреччиною.
- Використати зовнішньополітичний фактор перемоги в Азовському поході, піднявши престиж Росії.
- Пошук союзників для війни зі Швецією.
- Ознайомлення Петра I з країнами Європи, та пошук нових технологій.

За два роки посольство побувало у Ліфляндії, Ризі, Кенігсберзі, Голландії, Англії та Австрії.

Підсумком Великого посольства для зовнішньої політики Петра I стала зміна курсу. Війна за вихід до Чорного моря перестала бути для нього актуальною, і в 1700 він підписав Константинопольський мирний договір з Османською імперією. Цей договір закріплював існуюче становище - за Росією залишався Азов, а Туреччині поверталася частина Подніпров'я. Таким чином Росія фактично відмовлялася від своєї присутності на Чорному морі. Це було викликане прагненням Петра I завоювати вихід до стратегічно важливого для Росії моря - Балтійського. Була неминуча війна зі Швецією. Під час свого візиту до Європи Петро знайшов союзника в цій війні - короля Саксонії та Речі Посполитої Августа II, з ним він уклав угоду проти Швеції. У 1699 році ця угода вилася до Північного союзу за участю Данії. У 1700 році почалася війна за Балтійське море, що тривала 21 рік і отримала назву "Північна війна".

Дана війна фактично була продовженням Лівонської війни, спробою отримати доступ до моря, аби вести торгівлю з Європою.

Війна почалася для Росії з поразки під Нарвою в 1700 році. Але це не зупинило Петра у своїх прагненні завоювати Балтику. Реорганізувавши армію, він відновив військові дії і в 1702р. захопив шведську фортецю Нотебург. А в 1703 р. із захопленням фортеці Ніеншанц в гирлі Ниви вдалося вийти до Балтійського моря. Тоді ж, у 1703 році, було засновано Санкт-Петербург майбутню столицю Російської імперії. А фортеця Кронштадт на острові Котлін стала першою базою балтійського флоту. Північна війна закінчилася лише у 1721 р. перемогою Росії. У 1721 році Росія уклала зі Швецією

Ніштадтський мирний договір. Головним підсумком війни для Росії стало її закріплення на Балтійському морі.

Після закінчення Північної війни, в 1722 р. була спроба розширення територій тоді вже Російської імперії за рахунок Закавказзя, що належав Персії. Здобувши контроль над цією територією, розраховували відновити торговий шлях з Індії через Середню Азію до Росії та Європи. У 1722-1723 рр. Росією було завойовано західне та південне узбережжя Каспійського моря з містами Дербент, Баку та Решт. Але від походів углиб Закавказзя довелося відмовитися, щоб уникнути нової війни з Туреччиною, що вторглася 1723 року до Грузії та Вірменії. В результаті в 1724р. Росія і Туреччина підписали Константинопольський договір, в ньому сторони визнавали територіальні надбаня один одного.

Даний похід цікавий з точки зору зайняття плацдарму на Закавказзі, оскільки Кавказькі гори представляють собою природній захист від нападу з цього напрямку.

Саме за його правління Росія стає імперією, що виражається в посиленні авторитарних тенденцій. Незважаючи на усі успіхи другу геостратегічну мету вихід у Чорне море досягнуто не було.

Основний часовий проміжок коли сформувалась Росія замість Московського царства, в плані бачення політики і її інтересів припадає на період правління Катерини II (1762-1796).

Її напрямками були наступні фронти: європейський та чорноморський. Її планами на європейському театрі було

створення коаліції країн проти таких країн: Франція, Австрія, Іспанія.

Проти Османської імперії була спроба створити “грецький проект”. Даний проект це план по розподілу земель Османської імперії між Росією, Австрією, та Венецією. Головною метою було створення Грецької імперії, на престол мав сісти її внук.

Внаслідок її діянь, відбулись дві Кримські війни (1768-1791) внаслідок першої війни були приєднані наступні території між Доном Дніпром і Бугом, в наслідок другої війни приєднано території аж по річку Дністер, та взято під контроль Крим і Тамань. Крим був найбільшою перемогою, оскільки відтепер Росія мала доступ до моря котре не мерзне зимою. Відтепер єдиною перешкодою до Середземного моря була протока Босфор.

Внаслідок трьох поділів Речі Посполитої Росія впритул наблизилась до європейських країн. До її складу ввійшли території Білорусії, частини України Литви.

Таким чином, її геополітичні цілі були досягнені. Зайняття територій Білорусі та України створили буферну зону перед територією Росії. Приєднання Криму дало можливість вести торгівлю з Європою а також будувати нову воєнно-морську базу. Росія вступає у клуб морських держав. Наступні правителі будуть тільки все більше збільшувати територію Росії.

Збереження форми правління для імператриці стало справжнім викликом.

По Європі йде Велика Французька революція, і Імператриця Катерина II потрапляє у колізію. З одної сторони вона симпатизувала Вольтеру, Дідро, переписується з ними, і в той же час раптом усвідомлює, що події котрі відбулись в Франції можуть відбутись і в Росії якщо, ще трохи почекати. Перед нею постає вибір: або абсолютна монархія з акцентом на її абсолютність та, відповідно, її повновладдя, або модернізація. Катерина обирає монархію, і у країні починається процес “закручування гайок”.

Починається переслідування масонських лож, вводиться цензура і тд.. Поряд з цим внаслідок падіння Речі Посполитої, центр нових ідей зміщується з Варшави до Санкт-Петербургу. Усі нові ідеї котрі раніше у чистому виді, йшли по території України та Білорусі, відтепер проходять цензуру в Санкт-Петербурзі і тільки опісля цього йдуть на територію Росії. Можна сміливо говорити, що з кожним наступним імператором цензура ставала більш жорсткішою.

Наступний імператор Олександра I (1801-1825) відомий завдяки наполеонівським війнам. Відчуваючи загрозу з боку Франції Росія знаходить підтримку в Великобританії, що переросло у Конвенцію про дружбу, котра була укладена у 1801 р. Вся зовнішньополітична діяльність Олександра визначалася протистоянням Франції. Після поразки в Пруссії (1807) Олександр був змушений укласти мир із Наполеоном, одним із результатів якого стала згода останнього на посилення Росії за рахунок Туреччини та Швеції. Нова Російсько-турецька війна (1806-1812) стало результатом приєднання Бессарабії, перенесення російсько-турецького кордону на річку Прут та створення автономного Сербського князівства.

Війна зі Швецією (1808-1809) приєднала до Росії Фінляндію та Аландські острови. Крім того, Олександр дав згоду на прийняття в російське підданство православну Грузію (1801) котра була у постійному утиску Ірану. Цей момент важливий з точки зору як Росія застосувала фактор віри. Росія, що на Балканах, що підчас походу Ушакова, апелювала до віри, як до єдиної держави, що захищає православних від утисків. Як ми бачимо дана позиція йде ще з часів Московського царства.

Росії невдалось уникнути участі у Наполеонівських війнах, ба більше, на початках Росія зазнавала поразки. Розтягнуість кордонів, відсутність географічних перешкод дали про себе знати, та Москва вдруге в своїй історії була захоплена. Проте географічний фактор був на стороні Росії, перегрупувавши свої сили, та дочекавшись поки армія Бонапарта буде потерпати від зими Росія повернула свої позиції. Дана війна показала як важко обороняти настільки велику територію. З поразкою Наполеона Росія виходить як сильний регіональний лідер, головним суперником вона вбачає Англію.

Розпочинається суперництво двох держав: з одного боку Англія морська держава чиї морські колонії розташовані по усьому світу, з іншого боку континентальна Росія.

Починаючи з кінця XVIII ст. події в західноєвропейській історії розгортаються по-новому, Росія прагне рухатись за межі “ісконноруських земель”, тобто тих які так чи інакше мали місце в їх історії. Внаслідок поразки Карла XII, було ліквідовано загрозу з боку Швеції за

контроль над Балтикою, було ліквідовано Річ Посполиту, котра доставляла історично проблеми Москві, та була свого роду провідником західних ідей на Русь.

Вихід до теплих морів (Середземне море) стає головним напрямком російської геополітики на початку XIX ст.. До кінця XIX ст., через війни, з турками, з персами, із Заходом, цей вектор набуває характеру фундаментальної стратегії. У першу чергу вихід до теплих морів, це визволення Константинополя.

Саме цим і можна пояснити союз з Бонапартом на початках. Він пішов би на Лондон, а для Росії це було б дуже вигідно: це була б чудова можливість зайняти Босфор та вийти до Індійського океану. Проте англічани бачили наростаючу загрозу з боку Росії та прийняли відповідні кроки.

За період Миколи I (1825-1855) за було декілька моментів на котрих варто зупинитись більш детально.

Росії вдалось послабити Османську імперію визнавши незалежність Греції. Було реалізовано ідею Катерини II, ослабивши Османську імперію, і водночас відібравши східні території Чорного моря.

В той же час Росія не бажала повного розпаду імперії, і в 1833 вона допомагає подавити повстання в Єгипті отримавши за це вигідні для себе умови. Згідно з договором Османська імперія закрила чорноморську протоку для всіх військових судів, окрім російських; а с остання в свою чергу могла й надалі користуватися протекторатом Росії. Таким

чином, Чорне море ставало внутрішнім водоемом Росії та Туреччини.

Британці бачучи ріст впливу Росії на Кавказі, їх спроби вийти на індійський рубіж, прагнули не допустити одноосібного правління Росії в регіоні. Уміло скориставшись повстанням 1839р. всередині османської імперії коаліція європейських держав нав'язує османам Лондонську конвенцію про протоки (1841), що позбавила Росію права блокувати вхід військових кораблів третіх країн у Чорне море у разі війни. Це відкрило дорогу флотам Великобританії та Франції у Чорне море у разі російсько-турецького конфлікту і стало важливою передумовою Кримської війни.

У ході дипломатичного конфлікту з Францією щодо контролю над церквою Різдва Христового у Віфлеємі Росія, з метою шантажу на Туреччину, окупувала Молдавію і Валахію, що перебували під протекторатом Росії за умовами Адріанопольського мирного договору. Відмова російського імператора Миколи I вивести війська призвела до оголошення війни Росії.

Саме Англія організувала союз всіх європейських держав проти Росії, що цілком відповідало її поглядам. Приводом було наступне: оскільки Росія почала проводити повноцінну антианглійську євразійську геополітику в Євразії, Росію треба зупинити. Користуючись технологічним відставанням Росії від Європи коаліція нанесла поразку, змусивши заключити не вигідний договір для Росії. Дана подія виявила відставання Росії в технологічному плані, а

ткож вказавши на те що основна загроза тепер виходить з Заходу а не з Сходу.

Другий момент це підтримка курсу авторитарності, проголошеного Катериною II. Підтримуючи монархію та подавляючи волю народу він вторгнувся в Угорщину. Інтервенція 1849 року не принесла Росії ні територіальних надбань, ні інших вигод, натомість налаштувала проти себе більшу частину Європи.

Саме тоді Росія отримала прізвисько "жандарм Європи". Причому, за деякими даними, визначення пустив в обіг сам Микола I він цим пишався.

1849 року австрійський уряд звернувся до Петербурга з проханням військової допомоги. 8 травня Микола I видав маніфест " О движении армий наших для содействия императору Австрийскому на потушение мятежа в Венгрии и Трансильвании ". Даний хід був прямою демонстрацією того наскільки Росія привернена своїм традиціям. Це була також демонстрація для Європи, що вона не зможе вплинути на державний устрій жодним чином.

Період правління російського імператора Олександра II був кульмінацією усіх недоліків, що накопичились за попередні періоди.

З одного боку це повне освоєння далекого сходу аж до меж сучасного Владивостоку та північного Сахаліну (1860р.). Завоювання Кавказу 1859р. повністю включило його сферу впливу Москви. До 1881р. Росія повністю покорила Середню Азію. У 1872-1873 рр. Росія та Англія уклали угоду про розподіл сфер впливу: територія на південь

від річки Амудар'ї була визнана англійською зоною впливу, а на північ російською сферою впливу.

В міжнародній політиці, відбулись значні зміни. Першим завданням, яке стояло на європейському напрямі, було послабити антиросійську коаліцію, що склалася внаслідок Кримської війни. У 1859 року Росія уклала низку договорів із Францією. Однак незабаром розпочинається Польське повстання 1863-1864 років. Активну допомогу полякам надавали Англія та Франція. Єдиною державою, що стала на бік Росії, була Пруссія. Керівництво Пруссії дозволило Росії переслідувати польських повстанців на своїй території. Тому Росія змінює тактику ведення зовнішньої політики: від зближення з Францією Росія переходить до зближення та налагодження відносин із Пруссією.

Незабаром у Європі спалахнули нові війни: Австро-Пруська війна (1866) та Франко-Пруська війна (1870-1871). У цих війнах Росія підтримала Пруссію. Підсумком цих воєн стала перемога Пруссії, тим самим баланс сил у Європі було змінено.

Франція сильно ослабла, і Росія, скориставшись цим, в 1871р. на Лондонській конференції заявила, що більше не збирається виконувати умови Паризького мирного договору. Почався процес відбудови флоту та баз.

Загострення східного питання під час правління Олександра II пов'язані з повстанням 1875 р. у Боснії та Герцеговині. Даний регіон завжди цікавив Росію через наявність там православного населення, котре захистити мала саме Росія. Збільшення податків спровокувало повстання жителів Боснії та Герцеговини. Після них 1876 р.

проти османського уряду виступили болгари. Турецькі війська та нерегулярні частини башибузуків придушили Квітневе повстання у Болгарії. Розслідування, здійснене французьким посланцем, показало, що протягом трьох місяців загинуло 20 тис. християн. Жорстокість турків викликала обурення у країнах і особливо у Росії, яка вважала себе покровителькою християн Османської імперії.

На Константинопольській конференції у грудні 1876 р. Росія та Великобританія намагалися знайти мирний шлях урегулювання кризи у Болгарії. Але Туреччина відмовилася виконати навіть м'які вимоги. 31 березня 1877 р. Великобританія, Росія, Австро-Угорщина, Франція, Німеччина та Італія підписали Лондонський протокол, що передбачає демобілізацію турецької армії та початок реформ у балканських провінціях Османської імперії. Однак Туреччина відхилила Лондонський протокол як втручання у свої внутрішні справи. Нова російсько-турецька війна стала неминучою.

12 квітня 1877 р. імператор Олександр II підписав маніфест про війну з Туреччиною. Дану війну Росія виграла, підписавши Сан-Стефанський мирний договір. Згідно з його умовами, в Азії до Росії відходили Карс, Ардаган, Батум та Баязет. Російські війська на два роки залишалися у Болгарії. До складу Російської імперії поверталася Південна Бессарабія. Болгарія, Боснія та Герцеговина отримали автономію. Сербія, Чорногорія та Румунія оголошувалися незалежними.

Проте, геополітичної вигоди це не дало. На Берлінському конгресі великих держав, скликаному для

перегляду умов Сан-Стефанського мирного договору, у червні-липні 1878р. досягнення Росії були істотно урізані, через супротив Британії та Австро-Угорщини. Берлінський трактат повернув Туреччині Баязет, Македонію та Південну Болгарію. Боснія та Герцеговина були окуповані Австро-Угорщиною, а Кіпр - Англією. Росія не бажаючи вступати в нову війну з європейськими державами претензії прийняла, що в свою чергу погіршило відносини з балканськими країнами.

Вже за правління останнього імператора Миколи II всі вище згадані факти, такі як технологічна відсталість, законсервованість політичної системи дали про себе знати. Невдала внутрішня політика, фактичне відривання від народу (Ходинська трагедія) вилилось у першу революцію 1905-1907рр., підтримка народу різко впала. Вперше народ перестав підтримувати армію, внаслідок чого Росія програла Першу Світову війну. Імперія перестала існувати.

Підсумовуючи багато вікову історію розвитку зовнішньої політики можна виділити основні моменти. Будучи утвореною у сурових умовах, та географічному віддалені від інших держав, російський центр потребував сильної центральної влади для збереження територій. В той же час розширення та завоювання диктувалось бажанням відсунути свої основні території якомога далі, будь то східний чи західний напрямок. Посилення центральної влади було засновано на страху повторення режиму Смути, коли відсутність сильного лідера котрий тримає на собі усю державу, призвело до недієздатності еліт.

Врешті-решт, виходи до морів були отримані, проте ідеологічна розбіжність між країнами заходу та Російською імперією не давали змоги у повній мірі реалізувати нові торговельні можливості.

Розділ III. Спроби реформувати системи 1980-2000 роки.

“Холодна війна” в активній фазі 50-тих років вже позаду. Найбільші держави світу мають ядерну зброю, а СРСР досягнув паритету у військовому плані з США.

Беручи до уваги зменшення темпів економічного розвитку країни і стагнації у соціально-політичній сфері, зовнішньополітичний курс СРСР 1964-1985 рр. стає більш стабільним, ніж у попередній період. Консерватизм зовнішньої політики визначався трьома чинниками. По-перше, відносини із Заходом балансували на межі розриву: від "розрядки" до нового витку "холодної війни". По-друге, у країнах соціалізму зріли серйозні внутрішні протиріччя, пов'язані у тому числі з кризою світового комуністичного руху, що почалася після XX з'їзду партії. Важливим чинником було нестабільне становище СРСР " третьому світі".

"Розрядка" це новий етап розвитку міжнародних відносин, що характеризувалася переходом від конфронтації до зміцнення взаємної довіри, вирішення конфліктів та суперечок мирним шляхом, відмовою від застосування сили та загроз, невтручанням у внутрішні справи інших держав, більш тісною співпрацею у різних галузях.

Першим кроком на шляху до "розрядки" стало покращення відносин СРСР із Францією. 30 жовтня 1964 СРСР і Франція підписали торгівельну угоду на 1965-69 роки, що збільшило товарообіг між країнами приблизно в 2 рази. Президент Франції генерал Ш. де Голль у 1966 р. заявив про вихід країни з військової організації НАТО. У 1966 р. де Голль відвідав СРСР. У ході візиту було прийнято декларацію, яка проголосила прагнення СРСР і Франції зміцнювати "атмосферу розрядки". Сторони домовилися щодо проведення регулярних консультацій з метою розвитку французько-радянських відносин.

Розрядженню міжнародної напруженості сприяло мирне врегулювання територіальних питань у Європі. У вересні 1969 р. під час виборів у ФРН перемогли соціал-демократи. Канцлер В. Брандт заявив, що відновлення єдиної Німеччини не буде перешкодою на шляху зближення позицій держав з різним політичним устроєм. На початку 1970-х років. ФРН уклала договори з СРСР, Польщею, НДР, Чехословаччиною, визнавши непорушність повоєнних кордонів у Європі. У вересні 1971 р. на основі чотиристоронньої угоди СРСР, США, Великобританії та Франції було врегульовано статус Західного Берліна. Протягом 1960ти-х років було підписано ряд торгівельних угод з Великобританією (1968), Італією (1966), Японією та інш.

Найважливішими ланками процесу розрядки стали договори, що обмежують поширення ядерної зброї. У 1967 р. СРСР, США, Великобританія підписали угоду про використання космосу. У червні того ж року з візитом до Америки побував Голова Ради Міністрів О. Косигін; у грудні

в Академії наук було створено Інститут США та Канади. У 1968 р. було прийнято найважливіший документ, що ляг основою міжнародної безпеки - Договір про нерозповсюдження ядерної зброї. Відповідно до Договору 1968 р., ядерну зброю чи її компоненти нічого не виходили межі США, СРСР, Великобританії, Франції, Китаю, тобто. держав, що мали його. До договору приєдналася ФРН, що зняло занепокоєння СРСР щодо можливості появи ядерної зброї у Західної Німеччини.

У 1964-1985 рр. був проголошений XXII з'їздом КПРС (1961) принцип мирного співіснування котрий став основою зовнішньої політики країни. Він отримав розвиток у вигляді Програми світу, висунутої XXIV з'їздом КПРС (1971 р.) і доповненої XXV (1976 р.) і XXVI (1981 р.) з'їздами партії. В основу програми лягли такі положення: заборона зброї масової знищення та скорочення її запасів; припинення перегонів озброєнь; ліквідація військових осередків та конфліктів; забезпечення колективної безпеки; поглиблення та зміцнення співробітництва з державами з різними суспільно-політичними системами.

Розглянемо більш детально деякі моменти програми:

Ліквідувати військові конфлікти в Південно-Східній Азії та на Близькому Сході та сприяти політичному врегулюванню в цих районах на основі поваги законних прав держав і народів, які зазнали агресії; давати негайну і тверду відсіч будь-яким актам агресії та міжнародного свавілля; відмова від застосування сили та загрози її застосування для вирішення спірних питань має стати законом міжнародного життя.

Виходити з остаточного визнання територіальних змін, що відбулися в Європі в результаті 2-ї світової війни 1939-45рр., здійснити корінний поворот до розрядки та миру на цьому континенті, забезпечити скликання Ради з питань безпеки та співробітництва в Європі; зробити все для забезпечення колективної безпеки у Європі. СРСР підтверджує спільно виражену країнами учасницями Варшавського договору готовність до одночасного анулювання цього договору та Альянсу або як перший крок до ліквідації їхніх військових організацій.

Укласти договори, що забороняють ядерну, хімічну та бактеріологічну зброю; домогтися припинення всюди та всіма випробувань ядерної зброї, включаючи підземні випробування; сприяти створенню без'ядерних зон у різних районах світу. СРСР виступає за ядерне роззброєння всіх держав, які мають ядерну зброю, виступає за скликання з цією метою конференції п'яти ядерних держав СРСР, США, КНР, Франції, Англії.

Активізувати боротьбу за припинення перегонів озброєння всіх видів. СРСР висловлюється за скликання всесвітньої конференції для розгляду питань роззброєння у всьому їх обсязі, за ліквідацію іноземних військових баз, за скорочення збройних сил та озброєнь у районах, де військове протистояння особливо небезпечне, насамперед у Центральній Європі; вважає за доцільне розробку заходів, що зменшують ймовірність випадкового виникнення або навмисної фабрикації військових інцидентів та їх переростання у міжнародні кризи, у війну. СРСР готовий домовлятися про скорочення військових витрат насамперед великих держав.

Проте у внутрішній політиці відбулась негативна подія, котрі докорінно змінило відношення країн Заходу до СРСР.

У середині 1960-х у Чехословаччині поширилися настрої проти радянського впливу та розпочався рух за лібералізацію комуністичного режиму, відомий як Празька весна. Новий секретар Компартії Чехословаччини Александр Дубчек у 1968 р. запропонував реформаторську “Програму дій”, спрямовану на побудову “соціалізму з гуманним обличчям”: свобода слова і віросповідань, ліквідація цензури, скасування обмежень на поїздки за кордон тощо.

Рад. пропаганда називала події в Чехословаччині "загрозою для соціалістичної системи". Аби виправдати дії і втручання у внутр. справи іншої країни, керівництво СРСР намагалося дискредитувати демократичні процеси в Чехословаччині. Ці процеси називалися "контрреволюцією", тлумачилися як "намагання відновити буржуазний лад". Вторгнення зберегло соц. устрій в країні, проте посилило розкол серед країн соц. табору. Від СРСР віддалилися Румунія, Югославія і Албанія. Особливо гострою була реакція Китаю, який звинуватив радянське керівництво в імпералістичній політиці. Відносини СРСР і Китаю набували все більш конфліктного характеру. Китай став пред'являти територіальні вимоги, що призвело в 1969 р. до прикордонних збройних конфліктів. Найбільший конфлікт стався в районі острова Даманський на далекосхідній ділянці радянсько-китайського кордону. У цей період радянське керівництво було всерйоз стурбоване загрозою великомасштабної війни з Китаєм. Почалося форсоване будівництво Байкало-Амурської магістралі. У 1970-ті роки

СРСР витратив 200 млрд рублів на зміцнення кордону з КНР. Врегулювання відносин СРСР з Китаєм відбулося лише в період перебудови.

Відповіддю на спроби соціалістичних країн вийти із опіки "старшого брата" стало посилення тоталітарних тенденцій. У 1968 р. Л. Брежнєв на V з'їзді Польської об'єднаної робітничої партії проголосив, що СРСР має повне право захищати соціалізм у всіх союзних йому державах, у тому числі збройним шляхом, оскільки всі спроби реформ у них провокувалися західними спецслужбами та внутрішньою контрреволюцією. Він попереджав, що при виникненні "загрози справі соціалізму" у тій чи іншій країні, "це вже стає не лише проблемою народу цієї країни, а й загальною проблемою, справою всіх соціалістичних країн". Нова концепція взаємовідносин СРСР із союзними республіками отримала назву "доктрина Брежнєва" ("доктрина обмежувального суверенітету соціалістичних країн").

Дана доктрина це прагнення радянського керівництва за будь-яку ціну, не зупиняючись перед прямим збройним втручанням, забезпечити у сусідніх країнах контрольовані та ідеологічно умісні режими. У результаті до 1985 року навколо СРСР було створено три геополітичні зони. Перша, несучільна, найбільш нестабільна, охоплювала віддалені соціалістичні країни Кубу та В'єтнам, а також до певної міри КНДР, які отримували економічну та військову допомогу. До цієї групи країн можна умовно віднести Фінляндію і Югославію, котрі формально не входили до очолюваних СРСР організацій, але економічно тісно пов'язані з ним. Друга геополітична зона включала соціалістичні країни

Європи та Монголію. Третя, внутрішня, що становила кістяк СРСР, власне союзні республіки.

На зовнішньо-політичній арені у 1965 р. новий міжнародний конфлікт розгорівся в Південно-Східній Азії. Бойові дії на півострові Індокитай, котрі почались наприкінці 1950-х років, як партизанська громадянська війна у Південному В'єтнамі, переросла у міжнародний конфлікт за участю США та Північного В'єтнаму. Американці побоювалися створення єдиної в'єтнамської держави та поширення у регіоні радянського впливу. На початку 1965 р. радянське керівництво прийняло рішення надати Демократичній Республіці В'єтнам військово-технічну допомогу, спеціалістів. Участь у бойових діях із боку СРСР брали зенітно-ракетних комплекси. Після їх прибуття кількість вильотів американської авіації суттєво знизилась. Американцям довелось покинути країну. У 1973 р. було підписано Паризькі угоди про припинення вогню. У березні того ж року США остаточно вивели свої війська із Південного В'єтнаму. У 1978 р. Соціалістична Республіка В'єтнам стала членом РЕВ.

Найважливішими етапом процесу розрядки стали договори, що обмежують поширення ядерної зброї. У 1967 р. СРСР, США, Великобританія підписали угоду про використання космосу. У червні того ж року з візитом до Америки прибув Голова Ради Міністрів О. Косигін; а у грудні в Академії наук було створено Інститут США та Канади. У 1968 р. було прийнято найважливіший документ, що став основою міжнародної безпеки Договір про нерозповсюдження ядерної зброї. Відповідно до Договору 1968 р., ядерну зброю чи її компоненти не повинні виходити

за межі США, СРСР, Великобританії, Франції, Китаю, тобто держав, що мали її. До договору приєдналася ФРН, що зняло занепокоєння СРСР щодо можливості появи ядерної зброї у Західної Німеччини. У 1971 р. було укладено Договір про заборону розміщення ядерної зброї на дні морів, океанів та у надрах.

У 1970-ті роки. були відновлені радянсько-американські зустрічі на найвищому рівні (1972,1974 рр. - візити Ніксона до Москви; 1973 р. візит Брежнєва до США). У ході візиту Ніксона до СРСР 1972 р. було укладено угоду "Основи взаємин між СРСР і США", Договір з обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСО-1), Договір з обмеження систем протиракетної оборони (ПРО). Під час другого візиту Ніксона до Москви 1974 р. сторони підписали Договір про обмеження підземних ядерних вибухів.

Перша половина 70-х років. характеризувалась пом'якшенням міжнародної обстановки, зміцненням відносин мирного співіснування між державами з різним політичним поглядами, включаючи розвиток співробітництва між ними.

В загальному політика в СРСР до 1985 року йшла в руслі "доктрини Брежнєва". Вона характеризується як реформування військових структур під характер військових дій і військової загрози, широкий набір військових засобів для підкріплення проведеного курсу глобальної політики, готовність до участі в регіональних конфліктах будь-якої інтенсивності в будь-яких куточках земної кулі.

Це яскраво видно у відносинах з азіатськими та африканськими країнами, котрі визначалися прагненням,

налагодити взаємовигідну співпрацю з Москвою. Радянський Союз виступив на боці Єгипту та Сирії у “семиденній війні” з Ізраїлем у 1967 р., підтримував Індію у її конфліктах з Пакистаном.

У відносинах з країнами африканського континенту СРСР віддавав пріоритет країнам, які взяли курс на розвиток соціалізму (Лаос, Сомалі, Мозамбік, Ангола, Нікарагуа), котрі отримували від Москви економічну та військову допомогу. Союзницькі відносини встановлені в СРСР і з режимами диктаторського типу (Ірак, Сирія, Лівія, Ефіопія), які виступали проти США. Таку саму політику вів і Вашингтон, який підтримував антикомуністичні та антирадянські режими.

Новий курс приходить у період з 1985 по 1991 роки. Тут можна виділити два періоди: 1) обрання М.С. Горбачова генеральним секретарем ЦК КПРС тобто 1985р., та формування основних елементів нової політики 1988р. 2) період із січня 1989 р. по грудень 1991 р. і знаменує собою перебудову зовнішньої політики Радянського Союзу з урахуванням доктрини “нового мислення”.

Ще відносно недавно відбулось вторгнення в Афганістан (1979р.), бойкот Олімпіади (1980р.), збиття пасажирського боїнга Korean Air 007 (1983), і позиції СРСР на світовій арені виглядали не в кращому світлі. Економічне становище СРСР теж було не в кращому стані.

13 березня 1985 р. у Кремлі відбулися короткі зустрічі М.С. Горбачова з головами делегацій США, Великобританії, Франції, ФРН, Японія, Китай. Розмовляючи з кожним із іноземних представників, радянський керівник

неодноразово наголошував на необхідності відновлення діалогу та подолання напруженості у міжнародних відносинах. Він заявляв, що СРСР має намір проводити відповідальну, конструктивну зовнішню політику, враховує інтереси кожної держави, і не прагнучиме до військової переваги.

Сам Горбачов назвав це “тактикою стимулювання партнера”: своїми діями лідер розраховував “втягнути” західні країни у аналогічний процес. Одним з перших заходів у цьому напрямі стало запровадження на початку квітня 1985 р. мораторію на розгортання радянських ракет середньої дальності у Східній Європі терміном до листопада 1985 р.

Проте зміни виражались не тільки в жестах зовнішньої політики. Важливим сигналом змін у зовнішньополітичній сфері стало призначення 2 липня 1985 р. посаду міністра закордонних справ СРСР Е.А. Шеварднадзе, міжнародний досвід якого явно обмежений в даній галузі. Висунення Е.А. Шеварднадзе не було випадковим: М.С. Горбачова не влаштував консервативний стиль дипломатії О. Громико. Як зазначав А.С. Грачов, нового генерального секретаря на чолі зовнішньополітичного відомства потрібна була людина, не пов’язана з колишнім міністром ні професійними, ні особистими зобов’язаннями, а тому здатна протистояти останньому і надалі впливати на роботу МЗС. Загалом за період з 1985 по 1986 р. у відомстві змінилося 35 послів, а до травня 1987 р. було замінено 7 із 9 заступників міністра, 7 із 10 послів за особливими дорученнями, 8 із 16 завідувачів територіальними відділами, 68 із 115 послів, що свідчить про

спроби знайти золоту середину для роботи з “новим курсом”.

Вперше до планування стратегій зовнішнього розвитку були залучені не партійні структури. До таких можна віднести: Міжнародний відділ, до 1988р. очолював Добринін, академічні структури АН СРСР: Інститут США та Канади, директор -Г.А. Арбатів; Інститут світової економіки та міжнародних відносин, директори: з 1983 по 1985 рр. О.М. Яковлев, з 1985 р. - Є.М. Примаков; Інститут економіки світової соціалістичної системи, директор -О.Т. Богомолів. Залучення даних структур можна пояснити необхідністю нових поглядів, адже стара партійна номенклатура вичерпала ресурс ідей. Також це була паралель з США де до розробки стратегій активно залучали аналітичні центри.

Новим кроком радянської дипломатії стала спроба зміни традиційних пріоритетів. Розробляючи програму майбутніх державних візитів М.С. Горбачова за кордон, у МЗС взяли нову тактику, що діалог слід починати вести не зі Сполученими Штатами, а з Європою.

Тому свій перший візит був до Франції. Країна була вибрана не випадково, саме Франція стояла на передовій під час “розрядки” 1960-тих років. Під час виступу у Парижі, він висунув кілька важливих зовнішньополітичних ініціатив.

По-перше, Радянський Союз брав на себе зобов’язання скоротити кількість своїх ракет “СС-20”, встановлених у Європі, до 243 одиниць. Даний крок символізував відхід від колишньої “лінії Громико” котра заключалась у тому, що , питання скорочення РСД, інспекцій на місцях, а також розміщення стратегічних та оборонних озброєнь слід

неодмінно обговорювати єдиним “пакетом”. Згідно нового курсу було зазначено, що СРСР вважає за можливе укладання угоди щодо РСД у Європі окремо від проблеми космічних та стратегічних озброєнь.

По-друге, М.С. Горбачов, звернувся до керівництва США із закликом до взаємних скорочень на 50% ядерних озброєнь, здатних досягти території один одного.

Для Європи було запропоновано ідею ідею будівництва “загальноєвропейського дому”. Наступна зустріч відбулась в Женеві з Р. Рейганом, 19-21 листопада 1985 р. Вона започаткувала серію радянсько-американських самітів, які стали проходити на регулярній основі в наступні роки.

Зустріч була першою офіційною зустріччю лідерів двох країн, остання зустріч між країнами відбулась аж в 1979 році.

Серед головних проблем були наступні проблеми: ракетно-ядерного роззброєння, та СОІ (Стратегічна оборонна ініціатива, також відома як “Зоряні Війни”). Р. Рейган наполягав на тому, що це найкращий шлях, і Радянському Союзу його не слід побоюватися, а також висунув ідею відкритих лабораторій, заявивши, що після того, як технологія буде відпрацьована, США нададуть її СРСР. Такі пропозиції відкинули М.С. Горбачовим. Не більш конструктивно завершилися дискусії і за іншими напрямками переговорів: про скорочення на 50% СНО, що досягають території один одного, контроль над озброєннями, регіональні конфлікти, права людини.

Незважаючи на те, що з усіх основних питань на зустрічі в Женеві домовитися не вдалося, її результати було оцінено оптимістично. Важливим моментом стало те, що сторони фактично відмовилися від практики тривалих, які займали кілька років попередніх опрацювань двосторонніх договорів на рівні військових експертів, як це було у 1960-х та 1970-х роках. Прямий радянсько-американський діалог до початку 1986 р. було відновлено.

Бажаючи зайняти першість в образі борця за мир 15 січня 1986р. Горбачов виступив з програмною заявою про ліквідацію ядерної зброї в усьому світі до 2000 р.

На першому етапі потрібно було скоротити удвічі ядерне озброєння СРСР та США, що досягає території один одного, за умови взаємної відмови від створення, випробувань та розгортання ударних космічних озброєнь. Одночасно слід було ліквідувати радянські та американські РСД у європейській зоні. При цьому Великобританія та Франція мали взяти зобов'язання не нарощувати свої ядерні озброєння, а США не постачати його в інші країни. На другому етапі до ядерного роззброєння крім СРСР та США мали підключитися інші ядерні держави; тоді ж слід було ліквідувати тактичну ядерну зброю ракети малої дальності (РМД). На третьому етапі мала завершитися ліквідація всієї ядерної зброї, що залишилася. При цьому контроль за озброєннями, що знищується і обмежується, на всіх етапах було запропоновано здійснювати як національними технічними засобами, так і шляхом інспекцій на місцях.

Відносини з державами радянський лідер пропонував будувати на багатовекторній основі, заявивши, що не можна

у світовій політиці замикалася на взаємодії з якоюсь однією, хай і дуже важливою, країною. При цьому слід керуватися дотриманням балансу інтересів, під розумівся пошук взаємоприйнятних компромісів між різними країнами та відмову від “дипломатії з нульовою сумою”, коли перемога однієї сторони неодмінно обертається поразкою іншої.

На зустрічі в Рейк’явіку 11-12 жовтня 1986 р. лідери знову затонули сферу оборонної та наступальної зброї. Було запропоновано три аспекти: 1) По-перше, радянська сторона пропонувала скорочення (на 50%) кожного з трьох видів стратегічних наступальних озброєнь СРСР та США: міжконтинентальних балістичних ракет (МБР), що становили основу радянського щита, балістичних ракет на підводних човнах, стратегічних бомбардувальників. 2) Повна ліквідація радянських та американських РСД у Європі за умови збереження по 100 ракет в азіатській частині Радянського Союзу та в США. 3) По-третє, щодо космічних озброєнь сторони повинні були взяти на себе зобов’язання не виходити з Договору ПРО.

На зустрічі в Рейк’явіку намітився прогрес у радянському підході до питання про дотримання прав людини. Радянська делегація вперше пішла на включення до тексту підсумкової заяви положення про обов’язкову увагу до проблеми з обох сторін з даного питання. З того часу тема прав людини стала обов’язковим елементом зустрічей глав держав та урядів двох країн. У січні 1987 р. радянське керівництво оголосило про першу велику хвилю звільнення політичних в’язнів (протягом перших трьох місяців свободу отримали близько 200 осіб). До кінця 1988 р. в СРСР було

звільнено всіх засуджених за політичними або релігійними статтями.

По європейському напрямку теж були позитивні результати, до яких можна віднести встановлення в червні 1988 р. офіційних відносин між Радою економічної взаємодопомоги та Європейськими співтовариствами, а в серпні того ж року між СРСР і Євросоюзом. Це започаткувало переговори про укладення рамкової угоди про торгівлю, комерційне та економічне співробітництво між СРСР і ЄС, яке було підписано у листопаді 1989 р. Активно розвивався діалог із країнами Західної Європи, насамперед Великобританією, Францією, Західною Німеччиною, Італією. Це призвело до укладання двосторонніх угод щодо низки питань (про запобігання інцидентам на морі та в повітряному просторі над ним співробітництві в галузі освіти, культури, інформації тощо).

Наслідком нової радянської зовнішньої політики стало згортання конфронтації у третьому світі. У квітні 1988 р. у Женеві було досягнуто домовленості про виведення радянських військ з Афганістану, й у лютому 1989 р. вони залишили країну. У 1985-1988 роках СРСР змінив ставлення до революційних режимів в Африці та Латинській Америці: звернув співпрацю у військовій, економічній, культурній сферах, урізав надання матеріально-технічної допомоги.

Найважливішим моментом для самої радянської системи була спроба переглянути саму ідеологічну основу, сам сенс на якому тримався соціалізм. Мова йде про класову систему. Утворилось дві команди: команда реформаторів (М.С. Горбачов, Е.А. Шеварднадзе,) заявляла про відмову

від класової боротьби. З цього випливало, що не потрібно протиставляти цінності однієї суспільної системи цінностям інший, оскільки вони близькі. Таким чином, у 1988 р. в ідеології намітився перехід до єдиної із західним світом ціннісної системи координат. Консерватори ж вважали, що у міжнародних відносинах слід керуватися виключно класовим підходом. Цю позицію обстоювала друга людина у партії - Лігачов.

Увердження пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими призвело до переосмислення самої форми управління над територіями. Формально керівництво СРСР не заперечувало свободу слова і раніше, проте щодо країн Східної Європи проводило політику соціалістичної солідарності, де в потрібний момент можна було і військову силу застосувати, виправдовуючи це впливом Заходу, або контрреволюцією. Офіційно це прозвучало 22-23 жовтня 1985 р. в Софії, де пройшло закрите засідання членів Політичного консультативного комітету країн Варшавського договору, де М.С. Горбачов заявив, що СРСР поважає незалежність комуністичних партій і виступає за розширення самостійності своїх партнерів зі Східної Європи. Він заявив, що доктрина Брежнєва більше не працює: жодної колективної відповідальності, жодного обмеженого суверенітету немає. Кожна країна та кожна партія повинні самі відповідати за свою політику перед власним народом та спиратися насамперед на власні сили. Це фактично дало зелене світло на реформаторські процеси в країнах Східної Європи, в першу чергу Польща, НДР.

У 1990 р. 16 країн-членів НАТО та 6 країн-членів Варшавського блоку підписали угоду про скорочення

звичайних збройних сил у Європі. На практиці це було реалізовано у скорочені в односторонньому порядку чисельного складу Збройних сил СРСР на 500 тис. осіб (близько 15% їх загальної кількості) та озброєнь на 10 тис. танків протягом 2-річного періоду; виведення з країн Східної Європи понад 40% радянських танкових дивізій і надання структурі з'єднань оборонного характеру, що залишалися там. У 1989 р. СРСР почав виведення військ із соціалістичних країн Східної Європи. Одночасно у цих державах посилювалися антисоціалістичні настрої. Внаслідок вільних виборів було відсторонено від влади правлячу партію у Польщі. У 1989 р. у НДР, Чехословаччині, Болгарії, Угорщині відбулися "оксамитові революції", внаслідок котрих влада перейшла мирним шляхом від компартій до національно-демократичних сил. У 1990 р. відбулося об'єднання Східної та Західної Німеччини. Об'єднана Німеччина стала членом НАТО, на що Горбачов погодився з канцлером ФРН Г. Коелем.

У 1989 р. СРСР вивів свої війська з Афганістану. На II з'їзді народних депутатів СРСР "неоголошена" афганська війна була визнана грубою політичною помилкою. Стабілізації ситуації в Тихоокеанському регіоні сприяло виведення радянських військ з Монголії в 1989 р. а також виведенню в'єтнамських військ з Кампучії (Камбоджі). Зроблені кроки призвели до поліпшення відносин з Китаєм. У 1989 р. Горбачов відвідав Китай із офіційним візитом. У короткий термін між Радянським Союзом та КНР було вирішено спірні питання та відновлено міжурядові зв'язки.

Підсумовуючи політику "нового мислення" можна говорити про завершення "холодної війни"; скорочення

звичайних та ядерних озброєнь. СРСР самоліквідувався з гонки озброєнь, а в 1991 році і зовсім припинив своє існування. У листопаді 1991 р. Горбачову було присуджено Нобелівську премію миру.

З його правлінням закінчилась багатополлярність світу, на певний період часу США стали єдиною наддержавою. Процеси запущені Горбачовим вплинули на усі пострадянські країни. В Росії знову відбудеться період “Смути”. Внаслідок котрої історія знову піде по колу.

Розділ IV. Геополітичні амбіції сучасності

Країни Східного блоку одна за одною почали переходити до капіталізму, вступали в ЄС, в НАТО. Країни Прибалтики взагалі покінчили з радянським минулим, в цих країнах досих пір немає проросійського лобі.

Після розпаду СРСР, утворився вакуум влади як на територіях колишніх республік так і в самій Росії.

В Росії в 1992р. починає назрівати конституційна криза. Її суть полягала у проблемі двовладдя. З одної сторони пост президента, з іншої З’їзд народних депутатів та Верховної Ради Російської Федерації з фактично необмеженими повноваженнями.

Однією з причин конфлікту стало питання про зміну Конституції. Єльцин наполягав на зміні форми правління Російської Федерації, передачі повноважень З’їзду народних депутатів президенту. Прихильники Верховної Ради наполягали на збереженні верховної влади за представницькими органами. Одна з поправок до Конституції наділяла Верховну Раду правом “зупиняти дію

указів та розпоряджень президента Російської Федерації, скасовувати розпорядження Ради міністрів республік у складі Російської Федерації у разі їхньої невідповідності законам Російської Федерації”.

У зверненні до громадян Росії, Єльцин оголосив про підписання ним указу про особливий порядок управління до подолання кризи та призначення на 25 квітня референдуму про довіру президенту та віце-президенту Російської Федерації, а також з питання про проект нової конституції та вибори нового парламенту. 21 вересня Борис Єльцин указом №1400 року він оголосив про припинення повноважень З'їзду народних депутатів та Верховної Ради. На 11-12 грудня призначалися вибори до Державної думи. У відповідь Верховна Рада привела до присяги як президента Російської Федерації віце-президента О. Руцького.

Ці події призвели до кривих зіткнень між прихильниками двох сторін. Вранці 4 жовтня урядові війська розпочали облогу та танковий обстріл будівлі російського парламенту. До вечора того ж дня його було взято, а його керівництво на чолі з Р. Хасбулатовим та А. Руцьким було заарештовано. Дані події повторили події Смути періоду 1598-1613 років, коли еліти маючи владу у своїх руках, направили її на досягнення особистих інтересів.

Процеси розпаду, в тому числі перехід до ринкової економіки пагубно відразились на економічному положенні країни. Реформи в економіці котрі проводила команда Єльцина були необхідні, але сукупність непередуманої політики, та зовнішньоекономічних факторів призвели до дефолту. 14 серпня 1998 року Президент РФ Єльцин на

питання журналістів стосовно можливого дефолту заявив: “Девальвации не будет. Это я заявляю твёрдо и чётко. И не просто это я придумываю или фантазирую или я не хотел бы, это всё просчитано. Это каждые сутки проводится работа и контроль”. Проте вже через три дні уряд Росії та Центральний банк оголосили про технічний дефолт за основними видами державних цінних паперів і про перехід до плаваючого курсу рубля. Пізніше ЦБ практично відмовився від підтримки курсу рубля.

Користуючись слабкістю Росії, на сцену входить гравець ззовні - Олександр Лукашенко. Парадоксально, проте ідея Союзної держави Росії та Білорусі, котру зараз активно просуває Путін, належить саме Лукашенко. В 1993 році в розпал Путчу, до Росії прибуває Лукашенко та ще декілька високопоставлених чиновників, лідери проурядової фракції Білорусь - Г. Козлов та радник голови Ради Міністрів М. Скоринін. Вони провели переговори про політичний союз між Білоруссю та Росією з Р. Хасбулатовим та його оточенням. Формально Лукашенко засуджує Путч, проте на ділі проводить подвійну гру. Дана ситуація була можливо виключно через слабку постать тодішнього лідера Росії. Цим і користався Лукашенко просуваючи себе. Підтвердження можна знайти в словах Станіслава Шушкевича: “В то время Лукашенко колесил по российским регионам едва ли не чаще, чем по белорусской провинции, и одновременно продвигал соглашения о белорусско-российской союзной интеграции. Они открывали для него двери в Кремль через создание наднациональных институтов Союзного государства. На фоне слабеющего Бориса Ельцина "крепкий хозяйственник" Лукашенко выглядел тогда достаточно

выигрышно. Его риторика была близка жителям российской глубинки и военным, для которых жизнь в СССР оставалась в те годы еще совсем свежим воспоминанием.[7]” Таким чином ми бачимо холодний розрахунок в очах Лукашенко.

В травні 1994-го р. Лукашенко вирушає до Москви і виступає в Державній Думі з пропозицією створити депутатські групи в парламентах Росії, Білорусії та України для проведення переговорів щодо вироблення механізму об’єднання братніх республік. Це мало неабиякий успіх для нього, він виграє вибори в себе в країні.

В самій Росії білоруський лідер став сприйматися росіянами як своя людина, політик, борець за повернення “великої та могутньої держави СРСР” та ярий прихильник слов’янської єдності. Патріотично налаштовані газети "Завтра" та "Радянська Росія" змальовували його як "мудрого лідера всіх слов’ян", готового очолити боротьбу з ворогами єдиної держави. Будуючи серйозні плани потрапити до Кремля, Лукашенко охоче катався Росією, зустрічаючи у всіх регіонах теплий прийом. Одночасно йшла активна робота щодо налагодження контактів із регіональними елітами. Дане підтвердження можна побачити зокрема у такому епізоді: “Первого декабря 1995 года, незадолго до выборов в Думу, Лукашенко отправил телеграмму лидерам 11 избирательных блоков со своими политическими «напутствиями». А 14 декабря лидер коммунистов Геннадий Зюганов направил Лукашенко ответную телеграмму, в которой заявил, что он «полностью разделяет позиции» Лукашенко. После сочинской встречи с Ельциным Лукашенко предложил возглавить Белорусский

национальный банк Виктору Геращенко и даже получил предварительное согласие. Генералу Лебедю, которого уже тогда Лукашенко считал своим главным конкурентом, было предложено возглавить Белорусский военный округ (в объединенных вооруженных силах). Одновременно шла активная работа по налаживанию контактов с российскими региональными элитами. В июне Лукашенко провел встречу с руководителями 26 российских субъектов федерации[1]". Борис Березовський, котрий займав пост виконуючого обов'язки секретаря СНД в інтерв'ю газеті Радіо Свобода говорив про Лукашенка наступне: "І вось калі Вас цікавиць маё меркаваньне, я лічу, што сапраўды, як прэзыдэнт Расеі Лукашэнка - лепшы, чым, напрыклад, Лужкоў. Лукашэнка лепшы, чым Прымакоў. Лукашэнка лепшы, чым Зюганаў. Паводле адной простаі прычыны: ён больш сучасны. Пры ўсім, ён - больш сучасны[2]". Таким чыном яго пазіцыі були сильні, і він дійсно міг претендувати на владу. Юридично це було можливо, адже одним з пунктів Союзного договору, було створення спільного громадянства на територіях, що дало б законні підстави на пост глави держави.

Немає кращого способу показати велич та успіх, ніж територіальні приєднання. Лукашенко та Єльцин в 1996 р. до заявили про створення спільної держави. Інтеграцію прискорив фактор президентських виборів у Росії. За мінімальних шансів на переобрання Єльцин потребував яскравих кроків у напрямку інтеграції пострадянського простору. А Лукашенко у підтримці Кремля. Інтереси зійшлися. В урочистій обстановці за участю патріарха Алексія II у квітні президенти підписали Договір про Союзну державу Білорусії та Росії.

У наступні три роки Лукашенко та Єльцин підписали договори про створення Союзу двох держав на рівноправній основі та Союзної держави. Проте Москва у 1997р. відмовилась від підписання договору, бо це не враховує відмінність вагових категорій країн білоруського проекту, згідно з яким перша посада в об'єднаній державі була змінною: два роки керував би російський президент, наступні два роки білоруський. Мінськ відмовлявся від федерації, Москва від об'єднання, при якому на всіх керівних органах Білорусь та Росія мали б рівну кількість голосів.

Після того як Єльцин назначив своїм наступником Путіна, Лукашенко втрачає ініціативу, та поступово відходить на другий план. Росію знову очолив сильний лідер. Тепер вже Путін використовував даний проєкт як відновлення кордонів СРСР.

Наростання протиріч у створенні Союзної держави стало справою часу. Різке погіршення відносин сталося літом 2002 року. Путін запропонував білорусам увійти до складу Росії вісьмома новими областями. Для Лукашенка, який неодноразово звинувачував Кремль у пасивності, прискорення інтеграції за російським сценарієм стало великою несподіванкою. Результат виборів глави єдиної держави був легко прогнозований. Опитування квітня 2002 р. показували, що білоруси хотіли б побачити на цій посаді Путіна [8]. На виборах президента Росії у 2004 році він отримав абсолютну підтримку і від російських громадян, набравши 71,3% голосів. Звісно, Лукашенко не хотів втрачати свою посаду, оскільки, погоджуючись на політичну

інтеграцію, він не отримував навіть посади віце-президента, вона не передбачалася конституцією.

Подавивши Білоруське питання, та розібравшись з внутрішніми проблемами, він почав відновлювати колишній СРСР в новому форматі. Як і після періоду Смути, на арену вийшов сильний лідер котрий почав змінювати правила гри.

Для розуміння природи його дій звертаємо увагу на його фразу: “Прежде всего следует признать, что крушение Советского Союза было крупнейшей геополитической катастрофой века. Для российского же народа оно стало настоящей драмой. Десятки миллионов наших сограждан и соотечественников оказались за пределами российской территории. Эпидемия распада к тому же перекинулась на саму Россию. Накопления граждан были обесценены, старые идеалы разрушены, многие учреждения распущены или реформировались на скорую руку. Целостность страны оказалась нарушена террористической интервенцией и последовавшей хасавюртовской капитуляцией. Олигархические группировки, обладая неограниченным контролем над информационными потоками, обслуживали исключительно собственные корпоративные интересы. Массовая бедность стала восприниматься как норма. И все это происходило на фоне тяжелейшего экономического спада, нестабильных финансов, паралича социальной сферы. [5]” Це є основою його зовнішньої політики. І тут варто розуміти не економічні, чи соціокультурні чинники, а в першу чергу втрату майже трьох віковичних завоювань. Росія знову опинилась вразливою з усіх боків, і “вороги” еволюціонували. Росія починає заново йти шляхом котрим

йшло Московське царство, Російська імперія, а згодом і Радянський Союз.

Ще одним фактором розширення стало протидія розширенню НАТО на схід. Це не більше ніж надуманий привід, проте достатньо дієвий аби виправдати цим ворожу політику. “В период СССР еще Горбачеву он, слава богу, жив-здоров, спросите у него устно, но все-таки было обещано, что не будет расширения НАТО на восток. Ну и где эти обещания?»” Цей конкретний приклад вказує, що Захід обдурив Росію, відмовившись від своїх обіцянок не розширювати НАТО наприкінці холодної війни. Це грає на руку Москві з точки зору зусиль переконань громадської думки у тому, що Росія є жертвою несправедливого поводження. Насправді Путін хоче відновлення так званої “красной угрозы”, або іншими словами “танками до Ла-Манша”. З виводом радянських військ з Східної Європи , червона загроза відступила. Путін хоче відродити цей страх.

Втрати від розпаду СРСР в вітчизняній історіографії відображені повно та всеосяжно , тому зупинятись на них не будемо. Повернення колись втрачених територій по тим самим напрямкам, а саме, захід, схід, південь змінилось на зони безпеки, котрі тепер називаються: заокеанічна зона (Куба, Венесуелла), колишня зона Варшавського договору (Польща, Болгарія), країни СНД (Україна, Казахстан).

З точки зору географії найбільш заселений та промислово розвинутий регіон, що розкинувся від Санкт-Петербургу до Волгограду лежить на східноєвропейській рівнині. Це відкрита рівнинна місцевість, яку важко обороняти, саме тому просування НАТО на схід розтягує

сили Росію при обороні. З геополітичної точки зору Росія хоче просунутись на Захід настільки далеко, наскільки це можливо. Те саме стосується і інших напрямків, метою котрих є зайняття географічно вигідних позицій.

Реалізація тих чи інших процесів стала відбуватись в рамках “Доктрини Примакова”. Його ідеї базувались на наступних принципах: 1) По-перше, проголошувався пріоритет російських національних інтересів та відмова від нав’язаної Росії ролі молодшого партнера у її відносинах із США та їх союзниками за неприпустимості будь-яких дій з боку Росії, які можуть викликати загострення відносин із Заходом, який як і розглядався як партнер Росії.

2) Другий принцип - формування багатопольярної світової системи як єдино прийнятної альтернативи недавньої біпольярності, багатовекторність російської зовнішньої політики. Спроби створення осі Москва - Пекін - Делі як новий потужний центр впливу, який міг би значною мірою врівноважити наслідання Заходу у світовій політиці, а також незалежна лінія щодо таких противників США, як Іран, Ірак.

3) Третій принцип продовження активної участі Росії у глобалізаційних процесах з орієнтацією на її повномасштабну інтеграцію у світову економіку.

4) Четвертий принцип мав пряме відношення до політики Росії на пострадянському просторі. Визнавши нереалістичність проекту перетворення СНД на повноцінне інтеграційне об’єднання типу ЄС, російське керівництво розпочало реалізацію ідеї розвитку СНД “на різних швидкостях”. Ця ідея передбачала формування

інтеграційного ядра СНД від імені держав, готових вийти більш високий рівень співробітництва у економічній, військовій та інших галузях. Таким ядром стали Росія, Білорусь, Казахстан, Вірменія, Киргизстан, Таджикистан.

Найнапруженішими у 2000-х роках були взаємини Росії з Україною та Грузією. 2004 року в Україні відбулася Помаранчева революція, і вибори президента після повторного проведення другого туру виграв В. Ющенко, прихильник прозахідного курсу, який виступав, зокрема, за вступ країни до НАТО. У 2005-2006 роках ситуація у російсько-українських відносинах погіршилася. До політичної кризи призвів конфлікт щодо цін на російський газ, який постачається в Україну. У результаті сторони домовилися, що Україна купуватиме російський газ за цінами, близькими до загальносвітових. Упродовж 2006 року російська сторона запровадила низку заборон на ввезення українських продовольчих товарів.

10 лютого 2007 р. - переломний момент у розвитку російської геополітики. Цього дня на Мюнхенській конференції з питань політики міжнародної безпеки президент Володимир Путін виступив із програмною промовою про роль Росії та її західних партнерів у світовій політиці. Росія починає переходити до практичних дій.

Наприкінці 2003 року, після повалення в Грузії Е. Шеварднадзе та перемоги на президентських виборах прозахідного кандидата М. Саакашвілі, влада цієї держави також стала виступати з антиросійською риторикою. Навесні 2006 року Росія запровадила заборону на ввезення грузинських вин, мінеральних вод та сільгосппродукції,

мотивувавши це низькою якістю продукції, а також підвищила ціни на енергоносії. У Тбілісі це розцінили як політичний тиск. У серпні 2008 року, після того як грузинські війська увійшли на територію невизнаної Південної Осетії, Росія звинуватила Грузію в агресії проти російських миротворців та мирних жителів. 9 серпня президент Д. А. Медведєв оголосив про початок операції “примусу до миру”. У Південну Осетію було введено російські танки, російські ВПС завдали авіаударів по військових об’єктах на території Грузії. В основу врегулювання конфлікту ліг план, вироблений під час переговорів Медведєва з президентом Франції Ніколя Саркозі. 26 серпня Медведєв заявив про підписання указів про визнання Росією незалежності Південної Осетії та Абхазії. У вересні з обома республіками було встановлено дипломатичні відносини. Російсько-грузинські дипломатичні відносини, у свою чергу, було припинено.

Росія уміло використовує сепратиські рухи в різних країнах, аби формувати свою повістку в регіонах. Подібна ситуація склалась в Нагірному Карабасі. Розташована на території Азербайджану, проте частина донедавна була під контролем Вірменії. Проте в 2018р. В Вірменії відбулась революція внаслідок котрої до влади прийшов Пашинян, котрий зробив різкий розворот в сторону Заходу. На той момент основним документом котрий регулював Нагірний Карабах був Лісабонський договір 1996р. В цілому до 2018 року, ситуація перебувала в підвішаному стані, що грало на руку Росії, котра була основним регулюючим гравцем. Росія та Вірменія стратегічні союзники, причому Вірменія є

членом Організації Договору колективної безпеки та Євразійського економічного союзу.

Відповідно вихід Вірменії з під орбіти впливу Росії, не дуже вітшив останню і вона почала “випадково” втрачати пильність в цьому регіоні. У 2020 р. наростає реальність нової військової ескалації, де Туреччина публічно заявила про доцільність війни проти Вірменії та свою готовність надати пряму допомогу Азербайджану. Відразу після цього в липні 2020 р. Азербайджан розпочав проведення широкомасштабних спільних навчань з Туреччиною у напрямку Нагірного Карабаху, а також в напрямку південно-західного (нахічеванського) та північно-східного (товузького) плацдарму кордонів з Вірменією. 27 вересня 2020р. війська Азербайджану починають воєнні дії, та швидко беруть територію Карабаху під свій контроль. Росія на це ніяк не реагує, а перша заява Росії була спільною і то через 5 днів. 10 листопада 2020 відбулось підписання главами держав Азербайджану, Вірменії та Росії спільної заяви, що несподівано зупинило війну. Здавалося, що Росія відступає із Закавказзя, звільняючи місце для турецької присутності у регіоні.

Проте на мою думку тут є важливий аспект, Росія з 2015р. приймає участь в сирійському конфлікті, де вона веде тісний діалог в рамках трикутника Москва-Анкара-Тегеран. Тому допуск Туреччини до військових дій, є жестом доброї волі через питання поступок в Сирії. Ще один важливий момент Вірменія будучи членом ОДКБ, могла, та запросила допомогу у Росії, проте Путін вирішив провчити Пашиняна та відповів йому наступним чином: “ МИД России в своем заявлении подтвердил приверженность союзническим

обязательствам, вытекающим из договора 1997 г., однако «вся необходимая помощь» Еревану обещана лишь в случае, «если боестолкновения будут перенесены непосредственно на территорию Армении [6]». Тут ми повинні розуміти, що Росія рятує своїх союзників, за допомогою різних каналів, будь то ПВК Вагнера в Венесуелі, чи пряма військова допомога в Сирії. В даному випадку Вірменія показала бажання вийти з під впливу Росії, за що отримала український сценарій. Технічно Росія зобов'язань не порушила, оскільки Нагірний Карабах не визнано територією Вірменії. Росія виступила практично в ролі одноосібного посередника між вірменською та азербайджанською сторонами в обхід як Мінської групи ОБСЄ, так і ініціатив Туреччини та Ірану. Її військові миротворці зайняли стратегічний Лачинський коридор, що дає прямий вплив на Вірменію. Більше того, два співголови Мінської групи ОБСЄ (США та Франція), по факу, погодилися і з російською місією в Карабаху, і з особливою роллю Москви у повоєнному мирному врегулюванні. В іншому випадку, легітимність вже самої місії опинилася б під питанням.

Таким чином ми бачимо, що не зважаючи на пряме послаблення Росії іншими гравцями, вона все ще зберігає вплив на Кавказький регіон.

Після російсько-грузинської війни подальше розширення НАТО на Схід було небезпечним, і головна роль у веденні європейського Сходу відводилася Євросоюзу. У 2009 році Польща та Швеція ініціювали проект Східного партнерства Європейського Союзу, націлений на асоціювання шести колишніх радянських республік

Азербайджану, Вірменії, Білорусії, Грузії, Молдови та України з ЄС. Асоціація мала створити для ЄС зону комфорту на схід від своїх кордонів і закріпити проєвропейську орієнтацію країн, розташованих між ЄС та Росією.

У 2013-2014 роках обидві тенденції, російська та західна, зіткнулися одна з одною у найважливішій для обох сторін точці пострадянського простору - в Україні. На Заході багато хто керувався ідеєю, що без України Росія не зможе знову стати імперією, а в Москві були переконані, що без України Євразійському союзу не діставатиме критичної маси. У Росії готувалися грати в довгу та пропонували Євросоюзу компроміси щодо економічних відносин ЄС-Україна, але у Брюсселі такі переговори з третіми країнами відкидали у принципі. Не останню роль зіграли також слова Барака Обами у 2012р., що “Росія це регіональна держава, яка загрожує своїм безпосереднім сусідам не через силу, але через слабкість”, під час європейського турне. За своїм масштабом усі ранішні операції будь то в Грузії чи Придністров’ї мали під собою, підґрунтя у вигляді конфлікту часів СРСР.

З Україною все було інакше, по-перше українців росіяни вважали братнім народом, по-друге Росію стримували зобов’язання по Будапештському меморандуму. На Україні завжди було чередування від проєвропейського до проросійського президента. На момент 2014р. в Україні правив Янукович, котрий і був представником Москви. 21 квітня 2010р. у Харкові президенти Росії Дмитро Медведєв і України Віктор Янукович підписали угоду про базування Чорноморського флоту Росії в Севастополі до 2042 року.

Після харківських угод Росія починає приховано привозити модернізовану або відремонтовану техніку на територію Криму, щоб посилити свої військові угруповання. Вище керівництво не реагує на даний факт. Зимою відбувся Євромайдан, президент тікає, і Росія анексує Крим. На мою думку, Росії був вигідний Євромайдан, адже в будь-якому випадку, ціль досягнуто. Окупований Крим, та війна на сході України, вже не дозволять їй вступити до ЄС та НАТО. Більше того вступ до НАТО це та “червона лінія”, котру Росія пробачити не може. Введення російських паспортів на Донбасі, дозволить у будь-який момент заявити про атаку української армії її громадян, та розпочати повномасштабне вторгнення.

Таким чином Росія менше ніж за два десятиліття вернула в свою зону впливу основні переферійні території.

У листопаді 2016 р. прийнято нову редакцію Концепції зовнішньої політики РФ, п'яту в історії сучасної Росії. Вона включала в себе в основному такі тези: 1) Росія більше не розглядає Захід як партнера, що заслуговує на довіру. Втягуючи Україну до НАТО та ЄС, Захід “перейшов межу”; 2) Росія більше не розглядає себе як частину євроатлантичної цивілізації. Вона формує свою нову євразійську ідентичність; 3) сфера дії доктрини насамперед пострадянський простір; 4) доктрина виходить із принципово нового балансу сил у світі. Сукупний потенціал країн Заходу скорочується, одночасно збільшується вага та вплив країн Азії, Африки та Латинської Америки. Великі незахідні країни, що об'єднуються у нові формальні та неформальні інститути (БРИКС, ШОС тощо), зацікавлені у формуванні нових правил гри [3].

Ще не встиг світ оговтатись від анексії Криму, як у 2015р. російські ВПС почали приземлятись на аеродромі Латакі в Сирії. Захід не розраховував, що Росія наважиться на такий крок, оскільки думала, що Росія досих пір страждає від афганського синдрому. Збоку Росії це виглядало як помста за події в Лівії в 2011 році.

Даний конфлікт, втягнув в себе всіх великих гравців. США та їхні союзники Саудівська Аравія та Туреччина - першими були залучені до сирійського конфлікту зі своїми цілями та інтересами, які насамперед стосувалися зміни чинного режиму в особі президента Башара Асада. Іран і Росія підключилися до врегулювання сирійської кризи на другому етапі на прохання уряду Сирії з метою надати підтримку сирійському народу. Російський підхід у сирійській кризі з самого початку був виражений у чіткому формулюванні: прямі переговори між сторонами конфлікту без міжнародного втручання та зміни режиму. Росія боялась, що зміна режиму Асада призведе до дестабілізації в регіоні. Проте більше ніж втрати Асада, Росія не хотіла одностороннього вирішення конфлікту в ролі домінанта США в регіоні.

На переговорах Женева-2 щодо Сирії у січні 2014 р. відмінності у позиціях Росії і США щодо ролі сирійського президента Башара Асада в майбутньому перехідному уряді, залишилися, проте відставка Асада вже не ставилась як попередня умова для прямих переговорів між сирійською опозицією та урядом. Поруч з переговорами під егідою ООН, Росія ініціювала створення Астанинського майданчику. 14 грудня 2016 р. у телефонній розмові В. Путіна з Президентом Туреччини Реджепом Ердоганом

глави двох держав домовилися запропонувати конфліктуючим сторонам (Росія уряду Сирії, а Туреччина представникам збройної опозиції) продовжити процес мирних переговорів, окрім Женеви, на новому майданчику столиці Казахстану Астані.

Це був явний крок на виключення з повістки переговорів США. Переговори в Астані були покликані закріпити чинний режим припинення вогню, встановлений відповідно до домовленостей, підписаних 29 грудня 2016 р., та стати майданчиком для прямого діалогу між урядом Сирії та опозицією.

Перший раунд переговорів проходив в Астані 23-24 січня 2017 року. Крім урядової делегації Сирійської Республіки та блоку озброєних угруповань, на переговорах у Астані були присутні представники РФ, Туреччини, Ірану країн-гарантів угоди про припинення вогню, а також ООН. Одна з головних відмінностей астанинської площадки від консультацій у Женеві полягає у тому, що у переговорному процесі беруть участь представники збройних опозиційних угруповань, які безпосередньо ведуть бойові дії. Аби не втрачати іміджу міжнародної місії усі переговори велись паралельно Женевським консультаціям. Тим не менше, Путіну вдалось посварти між собою членів НАТО продавши Турції комплекси С-400 Тріумф, що наклало на останню санкції США, та потягнуло за собою виключення її з програми F-35.

Незважаючи на понесені втрати у вигляді ПВК Вагнера, від авіаударів США внаслідок котрих загинули кадрові воєнні, Росії вдалось змістити процес врегулювання

конфлікту в площину Москва-Анкара-Тегеран, ліквідувавши з процесу США. Даний хід дозволив заключити з Єгиптом контракт по продажу їй винищувачів СУ-35, а країни Піренейського пів-острову виразили зацікавленість по купівлі систем С-400. Хоч дані угоди і були заблоковані США, дана операція дозволила відродити давні зв'язки з арабськими країнами.

Таким чином Росія виконала усі три основні стовпи доктрини Примакова. Вона не дала і найменшого шансу НАТО на розширення в Грузії, та Україні, що було реалізацією першого і другого принципів, а також у домінуванні на пост-радянському просторі. Операція в Сирії, вказала, що Росія готова до прямої конфронтації, однополярного світу більше немає. Підтримка диктаторських режимів таких як Венесуела, режимів в Африці, вказує на бажання бути в усіх кутках світу.

Висновки

З моменту свого утворення Москва прагне до розширення, виправдовуючи це ворогами, безпекою та зовнішнім впливом.

Проходячи крізь призму часу її геополітичні думки були незмінними, тільки розширювались тільки форми. На формування цих думок впливало безліч факторів від релігії, до особистого впливу перших осіб. В період Російської імперії розвиток будь яких наук, контролювався церквою, тому поява ґрунтовних праць в напрямку політики зводилась до обґрунтування доцільності тих чи інших завоювань або освоєння територій. Висунуті ідеї такі як панславізм, або євразійство були затронуті лише частково, та не реалізовувались владою у повній мірі. В радянський період геополітика була оголошена лже наукою, досліджень до 1980х років не проводилось. Перші напрацювання були зроблені емігрантами. Після розпаду СРСР, перші напрацювання в області геополітики протікали в опрацюванні основних ідей західних вчених. В сучасній Росії можна назвати лише декілька прізвищ котрі справили реальний вплив на становлення російської геополітичної думки. Серед них Дугін Олександр Гелійович, Примаков Євген Максимович. Дані особи здійснили проривний вклад в російську геополітичну повістку, їх роботи викликають дискусію, проте найважливіше вони знайшли відображення у практичному застосуванні.

В вітчизняній літературі проблематика геополітики висвітлена неоднозначно. Присутні загальні праці по геополітиці в котрих в загальних рисах описана геополітика

Росії та інших країн, проте ґрунтовних робіт у цьому напрямку обмаль. Незважаючи на існування таких центрів як: Центр досліджень проблем Російської Федерації та Національного інституту стратегічних досліджень ступінь розробки проблеми залишається на достаньому низькому рівні. Серед фахових дослідників слід виокремити імена: Гольцов, А. Г., Кондратенко Олег Юрійович. Дана тема залишається нерозкритою та потребує більш детального освітлення.

Нами було виявлено що основним фактором, що змусило Росію бути ворожою, це географічний фактор. Саме ніщивне руйнування на самому ранньому етапі формування державності, сприяв веденню агресивної політики. Жодна країна Європи не була настільки розореною після монгольської навали як Русь. Відкидання в розвитку майже на століття вилось у домінуванні військової думки над іншими. Відсутність сусідів, або їх віддаленість змусило Москву довгий період часу бути законсервованою, та обмеженою у технологіях та знаннях. Це вилось у відповідну закритість режиму, страх перед новими формами правління стримував розвиток суспільних наук. Бажання вийти з ізоляції, спричиняло постійні війни внаслідок чого територія Російської імперії довгий час була одною з найбільших в світі. Проте її досягнення базувались на покоренні Сибіру, де не було сильного суперника. Відсутність конкуренції стримував розвиток технологій, і коли Росія зустрічалась з рівними їй державами, вона терпіла поразку. Образ вогора в Європі сформувався через неприйняття Європою відсталого у формі правління Російської імперії. Навіть після повалення монархії, Росія обрала інший шлях розвитку, що ще більше посилив конфронтацію з Заходом.

В історії Росії завжди повинна бути сильна особистість з котрою будуть асоціювати цілу епоху. Так в часи Московського царства нею став Іван Грозний, в часи імперії Петро I, в часи Нового часу Ленін та Сталін. В радянські часи під кінець епохи людиною котра змінила все став Горбачов. Бачучи нежитездатність держави, він почав робити кардинальні зміни, що призвели до незворотніх процесів. Падіння Берлінського муру ознаменувало кінець комунізму, та початку нової ери. По масштабу змін це співставно з винайденням електрики, що поставило світ у позицію до і після. Розпад СРСР можна оцінювати по різному, проте саме Горбачов зробив можливим недопущення військового конфлікту внаслідок розпаду режиму. Держави учасники СРСР отримали змогу самостійно вибрати шлях розвитку, хтось обрав диктатуру, хтось демократію.

Сучасна Росія це спроба реваншу за розпад СРСР. Росія вважає, що вона втратила найбільше. Росію можна зрозуміти, вона століттями загарбувала території, і одномоментно їх позбулась. Після періоду нестабільності, на сцену знову виходить сильний лідер. Путін очолив країну повторивши історичні процеси, що були до нього. Поставивши завдання досягнути могутності СРСР, він вибрав позицію сили. Держави неохоче, а деякі і категорично поставились до ідеї відновлення СРСР. Застосувавши силу, він дав зрозуміти у Росії свій шлях, агресії, дикості та зради. Росія сьогодні підтримує диктаторські режими, і єдиним способом домінування вважає грубу силу.

Список використаної літератури

Джерела

- 1) Алексей Олегов. ЛУКАШЕНКО МЕТИТ В ПРЕЗИДЕНТЫ РОССИИ. *Журнал "Огонёк"*. Журнал "Огонёк". №43. 27.10.1996. ст. 9. Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/2284248>.
- 2) Галина Пригар. Березовский: Лукашенко считался президентом России. Режим доступа: <https://www.svaboda.org/a/24937681.html>.
- 3) Путин В. В. Указ Президента Российской Федерации от 30.11.2016 г. № 640. Об утверждении Концепции внешней политики Российской Федерации. Режим доступа: <http://kremlin.ru/acts/bank/41451>.
- 4) Путин В. В. Новый интеграционный проект для Евразии — будущее, которое рождается сегодня. Режим доступа: <https://echo.msk.ru/blog/statya/817588-echo/>.
- 5) Путин В. В. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации. Режим доступа: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/22931>.
- 6) Заявление МИД России в связи с обращением Премьер-министра Республики Армения Н.В.Пашиняна к Президенту Российской Федерации В.В.Путину. Режим доступа: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4411939?utm_source=yxnews&utm_medium=desktop.

- 7) Станислав Шушкевич. Лукашенко ездил по регионам России, ублажал губернаторов и прочих. _Режим доступа: <https://charter97.org/ru/news/2019/8/20/345422/>.
- 8) Юрий Дракохруст. Как Путин не стал белорусом. Перипетии сближения соседей. Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/30142580.html>.

Література

- 9) Білінський В. Б. Країна Моксель, або Московія: Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2009. 311с.
- 10) В.А. Бурлаков. Развитие геополитики в России: проблемы и перспективы формирования новой методологии изучения межгосударственных отношений. [Электронный ресурс] / В.А. Бурлаков. // ВГУЭС. - 2008. - Режим доступа: <https://www.twirpx.com/file/894086/>.
- 11) В.А.Колосов, Н.С.Мироненко. Геополитика и политическая география. [Электронный ресурс] / В.А.Колосов, Н.С.Мироненко. // Аспект Пресс. - 2001.- Режим доступа: http://igf.chuvsu.ru/bibl/kolosov_geopolitika.PDF.
- 12) Гиниятов Ф.М. Геополитика. [Электронный ресурс] / Ф.М. Гиниятов. // Казанский федеральный университет. - 2012.- Режим доступа: <https://core.ac.uk/download/pdf/197368325.pdf>.
- 13) Гольцов А. Г. Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2018. 392 с.
- 14) Григорій Перепелиця. Ідеологія «русского міра» як загроза безпеці світу та Україні (миру, безпеці,

демократії та процвітання). «Росія у дослідженні ЦДР: основні підсумки та перспективи» : Конференція Центру досліджень Росії 14 гру. 2018р. Режим доступу:http://www.r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=81655&lang=ukr.

- 15) Д. А. Салфетников. ГЕОПОЛИТИКА, ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ. [Електронний ресурс] / Д. А. Салфетников. // КубГАУ. - 2018. - Режим доступу: <https://kubsau.ru/upload/iblock/a3a/a3a294ac85c882bff1cb98f27446045b.Pdf>.
- 16) Дугин А.Г. Геополитика России: навчальний посібник. Москва: Гаудеамус, 2012. - 424 с.
- 17) Дугин А.Г. Социология геополитических процессов России. [Електронний ресурс] / Дугин А.Г. // МГУ. - 2010. - Режим доступу: <https://www.geopolitica.ru/sites/default/files/sgpr-1.pdf>.
- 18) Євген Жеребецький. “Кінець імперії Спроба практичного застосування теорії геополітичної динаміки Рендала Коллінза”. *Журнал Універсум*. 2003. вип 1-2 (111-112). (2003),отримано доступ 15 травня, Режим доступу: <https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2003/1/impr.html>.
- 19) Літвін Л. А. Сучасні геополітичні концепції: висновки для України. [Електронний ресурс] / Літвін Л. А. // Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. - 2019. - Режим доступу: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/7689>.

- 20) Лукьянович Н.В. Геополитика. [Электронный ресурс] / Лукьянович Н.В. // Юрайт. - 2011. - Режим доступа: https://studme.org/1886030928177/politologiya/stanovleniye_perspektivy_rossiyskoy_geopoliticheskoy_nauki#780.
- 21) М. Розенталя, П. Юдина. Краткий философский словарь. [Электронный ресурс] / М. Розенталя, П. Юдина. // Государственное издательство политической литературы. - 1954. - Режим доступа: http://istmat.info/files/uploads/59359/kratkiy_filosofskiy_slovar_1951g.Pdf.
- 22) Нартов Н.А. Геополитика: Учебник для вузов. [Электронный ресурс] / Нартов Н.А. // ЮНИТИ. - 1999. - Режим доступа: <http://yanko.lib.ru/books/politologiya/nartovu-geopolitika-2007-a.htm>.
- 23) О.В. Дашевська. Стан геополітичних досліджень в українській науці. Режим доступа: <https://core.ac.uk/download/pdf/268616953.pdf>.
- 24) Олег Кондратенко. Геостратегічний вимір зовнішньої політики Російської Федерації. [Электронный ресурс] / Олег Кондратенко. // ВПЦ Київський університет. - 2017. - Режим доступа: [http://www.iir.edu.ua/uploads/files/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE\(1\).Pdf](http://www.iir.edu.ua/uploads/files/%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE(1).Pdf).
- 25) Окунев Игорь. Критическая геополитика и посткритический сдвиг в исследовательской парадигме геополитики. *”Культурная и гуманитарная география*. 2012. Т. 1, №2. С. 152-158

DOI:<https://mgimo.ru/upload/iblock/bee/bee894b261eed2b0c126a2c9720ee085.pdf>.

- 26) Пономарева И.Б, Смирнова Н.А. Геополитика империализма США: атлантическое направление. [Электронный ресурс] / Пономарева И.Б, Смирнова Н.А. // Мысль. - 1986. - Режим доступа: <https://ua1lib.org/book/3224189/c3e185?id=3224189&secret=c3e185>.
- 27) Сутула О. А. Сутність класичних та сучасних геополітичних концепцій: загальна характеристика / О. А. Сутула // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. *Питання політології*. - 2018. - вип. 33. - С. 121-126. - Режим доступа: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=VKhIPPO_2018_33_22.
- 28) Ханнес Адомейт. "ЕВРАЗИЙСКИЙ СОЮЗ" ПУТИНА: ИНТЕГРАЦИОННЫЙ ПРОЕКТ РОССИИ И ЕЁ ПОЛИТИКА НА ПОСТСОВЕТСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ. Режим доступа: https://www.academia.edu/2485279/_%D0%95%D0%92%D0%A0%D0%90%D0%97%D0%98%D0%99%D0%A1%D0%9A%D0%98%D0%99_%D0%A1%D0%9E%D0%AE%D0%97_%D0%9F%D0%A3%D0%A2%D0%98%D0%9D%D0%90_%D0%98%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%9E%D0%9D%D0%9D%D0%AB%D0%99_%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%95%D0%9A%D0%A2_%D0%A0%D

[0%9E%D0%A1%D0%A1%D0%98%D0%98_%D0%98%D0%95%D0%81_%D0%9F%D0%9E%D0%9B%D0%98%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%90_%D0%9D%D0%90_%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%A1%D0%9E%D0%92%D0%95%D0%A2%D0%A1%D0%9A%D0%9E%D0%9C_%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%A0%D0%90%D0%9D%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%95.](#)

- 29) Ю.І. Шмаленко. [Електронний ресурс] / Ю.І. Шмаленко. Геополітичні концепції українських вчених на початку ХХ ст. Режим доступу: http://vlp.com.ua/files/05_7.pdf.
- 30) Янин Е.П. “Юрий Крижанич и его концепция рационального природопользования в России”. [Електронний ресурс] / Янин Е.П. // Проблемы окружающей среды и природных Ресурсов, № 7,(2018). Режим доступу: <http://www.geokhi.ru/DocLib5/publications/Krizanich.pdf>.
- 31) Gerard Toal, John Agnew. Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy. Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/256637886_Geopolitics_and_Discourse_Practical_Geopolitical_Reasoning_in_American_Foreign_Policy.